

मन्त्रपुष्टम्

अनुक्रमणिका

गणपत्यर्थवशीर्षोपनिषत्	1
लघुन्यासः	6
श्री-रुद्रध्यानम्	6
देवता-स्थापनम्	7
श्रीरुद्रजपः	10
ध्यानम्	11
रुद्रप्रश्नः	14
चमकप्रश्नः	25
पुरुषसूक्तम्	32
नारायणसूक्तम्	35
विष्णुसूक्तम्	37
दुर्गा सूक्तम्	39
श्रीसूक्तम्	40

मेधासूक्तम्	42
अधमर्षणसूक्तम्	44
पवमानसूक्तम्	46
त्रिसुपर्णमन्त्राः	49
आयुष्यसूक्तम्	52
भाग्यसूक्तम्	54
नवग्रहसूक्तम्	55
नक्षत्रसूक्तम्	59
शान्ति-पञ्चकम्	70
घोष-शान्तिः	72
मन्त्रपुष्पम्	77
तैत्तिरीय-आरण्यकम्	80
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	80

सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	127
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	137
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	145
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	150

ॐ गणानां त्वा गणपतिः हवामहे कुविं कुवीना-
मुपमश्रवस्तमम्। ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पतु आ नः
शृण्वन्नृतिभिः सीदु सादनम्॥ ॐ महागणपतये नमः॥

॥ गणपत्यर्थवृषीर्षोपनिषत् ॥

ॐ भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरज्ञस्तुषुवा॑ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेभिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ॐ नमस्ते गणपतये। त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि। त्वमेव
केवलं कर्ताऽसि। त्वमेव केवलं धर्ताऽसि। त्वमेव
केवलं हर्ताऽसि। त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि। त्वं
साक्षादात्माऽसि नित्यम्॥१॥
ऋतं वृच्चिमा। सत्यं वृच्चिमा॥२॥

अवं त्वं माम्। अवं वक्तारम्। अवं श्रोतारम्। अवं
 दातारम्। अवं धातारम्। अवानूचानमंवं शिष्यम्। अवं
 पश्चात्तात्। अवं पुरस्तात्। अवोत्तरात्तात्। अवं दक्षिणात्तात्।
 अवं चोर्ध्वत्तात्। अवाधुरात्तात्। सर्वतो मां पाहि पाहि
 समन्तात्॥३॥

त्वं वाङ्ग्यस्त्वं चिन्मयः। त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्मयः। त्वं
 सच्चिदानन्दाद्वितीयोऽसि। त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वं ज्ञानमयो
 विज्ञानमयोऽसि॥४॥

सर्वं जगदिदं त्वत्वो जायते। सर्वं जगदिदं त्वत्वस्तिष्ठति।
 सर्वं जगदिदं त्वयि लयमेष्यति। सर्वं जगदिदं त्वयि
 प्रत्येति। त्वं भूमिरापोऽनलोऽनिलो नभः। त्वं चत्वारि
 वाक्परिमितां पदानि॥५॥

त्वं गुणत्रयातीतः। त्वम् अवस्थात्रयातीतः। त्वं देहत्रयातीतः।
 त्वं कालत्रयातीतः। त्वं मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम्। त्वं
 शक्तित्रयात्मकः। त्वां योगिनो ध्यायन्ति नित्यम्। त्वं ब्रह्मा
 त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं

चन्द्रमास्त्वं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥६॥

गुणादीं पूर्वमुच्चार्य वृष्णादीं तदनन्तरम्। अनुस्वारः
परतरः। अर्धेन्दुलसितम्। तारेण क्रृद्धम्। एतत्तव
मनुस्वरूपम्। गकारः पूर्वरूपम्। अकारो मध्यमरूपम्।
अनुस्वारश्चान्त्यरूपम्। बिन्दुरुत्तररूपम्। नादः सन्धानम्।
सङ्घिता सन्धिः। सैषा गणेशविद्या। गणक क्रृषिः।
निवृद्धायत्रीच्छुन्दः। श्रीमहागणपतिर्देवता। ॐ गं गणपतये
नमः॥७॥

एकदन्ताय विद्यहै वक्रतुण्डाय धीमहि।
तन्मो दन्ती प्रचोदयात्॥८॥

एकदन्तं चतुर्हस्तं पाशमङ्कशधारिणम्।
रदं च वरदं हस्तैर्बिन्नाणं मूषकध्वजम्॥

रक्तं लम्बोदरं शूर्पकर्णकं रक्तवाससम्।
रक्तं गन्धानुलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पैः सुपूजितम्॥

भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्युतम्।
 आविभूतं च सृष्ट्यादौ प्रकृतेः पुरुषात्परम्।
 एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी योगिनां वरः॥९॥

नमो ब्रातपतये नमो गणपतये नमः प्रमथपतये नमस्ते
 अस्तु लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्नविनाशिने शिवसुताय
 श्रीवरदमूर्तये नमो नमः॥१०॥

एतदर्थर्वशीर्षं योऽधीते। स ब्रह्मभूयायं कल्पते। स सर्वविघ्नैर्न
 बाध्यते। स सर्वतः सुखं मेधते। स पञ्चमहापापात् प्रमुच्यते।
 सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति। प्रातरधीयानो
 रात्रिकृतं पापं नाशयति। सायं प्रातः प्रयुज्ञानो अपापो
 भवति। सर्वत्राधीयानोऽपविघ्नो भवति। धर्मार्थकाममोक्षं
 च विन्दति। इदमर्थर्वशीर्षमशिष्यायं न देयम्। यो यदि
 मोहाद्वास्यति स पापीयान् भवति। सहस्रावर्तनाद्यं यं
 काममधीते तं तमनेन साधयेत्॥११॥

अनेन गणपतिमभिषिश्वति स वाग्मी भवति। चतुर्थ्यामनश्नन्

जपति स विद्यावान् भुवति। इत्यर्थर्वणवाक्यम्।
ब्रह्माद्यावरणं विद्यात्र बिभेति कदाचनेति॥१२॥

यो दूर्वाङ्कुरैर्यजति स वैश्रवणोपमो भुवति। यो लाजैर्यजति
स यशोवान् भुवति स मेधावान् भुवति। यो मोदकसहस्रेण
यजति स वाञ्छितफलमवाप्नोति। यः साज्यसमिद्धिर्यजति
स सर्वं लभते स सर्वं लभते॥१३॥

अष्टौ ब्राह्मणान् सम्यग्ग्राहयित्वा। सूर्यवर्चस्वीं भवति।
सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जस्वा सिद्धमन्त्रो
भवति। महाविघ्रात् प्रमुच्यते। महादोषात् प्रमुच्यते।
महापापात् प्रमुच्यते। महाप्रत्यवायात् प्रमुच्यते।
स सर्वविद्धवति स सर्वविद्धवति। य एवं वेदा
इत्युपनिषत्॥१४॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्विनाऽवर्धीतमस्तु मा विद्विषावहै॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥लघुन्यासः ॥
॥श्री-रुद्रध्यानम् ॥

अथाऽऽत्मानं शिवात्मानं श्री-रुद्र रूपं ध्यायेत् ॥
 शुद्धस्फटिकसङ्काशं त्रिनेत्रं पञ्चवक्रकम् ।
 गङ्गाधरं दशभुजं सर्वाभरणभूषितम् ॥
 नीलग्रीवं शशाङ्काङ्कं नागयज्ञोपवीतिनम् ।
 व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च वरेण्यमभयप्रदम् ॥
 कमण्डल्लक्षसूत्राणां धारिणं शूलपाणिनम् ।
 ज्वलन्तं पिङ्गलजटाशिखामुद्योतधारिणम् ॥
 वृषस्कन्धसमारूढम् उमादेहार्धधारिणम् ।
 अमृते नापुतं शान्तं दिव्यभोगसमन्वितम् ॥
 दिग्देवता समायुक्तं सुरासुरनमस्कृतम् ।
 नित्यं च शाश्वतं शुद्धं ध्रुवमक्षरमव्ययम् ॥
 सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विश्वरूपिणम् ।
 एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यक् ततो यजनमारभेत् ॥

अथातो रुद्र स्नानार्चनाभिषेकविधिं व्याख्यास्यामः।
 आदित एव तीर्थं स्नात्वा उदेत्य शुचिः प्रयतो ब्रह्मचारी
 शुक्लवासा ईशानस्य प्रतिकृतिं कृत्वा तस्य दक्षिणप्रत्यग्देशे
 देवाभिमुखः स्थित्वा आत्मनि देवताः स्थापयेत्॥

॥देवता-स्थापनम्॥

प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु। पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु। हस्तयोर्हरस्तिष्ठतु।
 बाह्वोरिन्द्रस्तिष्ठतु। जठरे अग्निस्तिष्ठतु। हृदये शिवस्तिष्ठतु।
 कण्ठे वसवस्तिष्ठन्तु। वक्रे सरस्वती तिष्ठतु। नासिकयोर्-
 वायुस्तिष्ठतु। नयनयोश्चन्द्रादित्यौ तिष्ठेताम्। कर्णयोरश्चिनौ
 तिष्ठेताम्। ललाटे रुद्रास्तिष्ठन्तु। मूर्ध्यादित्यास्तिष्ठन्तु।
 शिरसि महादेवस्तिष्ठतु। शिखायां वामदेवस्तिष्ठतु।
 पृष्ठे पिनाकी तिष्ठतु। पुरतः शूली तिष्ठतु। पार्श्वयोः
 शिवाशङ्करौ तिष्ठेताम्। सर्वतो वायुस्तिष्ठतु। ततो बहिः
 सर्वतोऽग्निर्ज्वर्णलामाला-परिवृतस्तिष्ठतु। सर्वेष्वज्ञेषु सर्वा
 देवता यथास्थानं तिष्ठन्तु। मां रक्षन्तु। [सर्वान् महाजनान्

सकुटुम्बं रक्षन्तु॥]

अ॒ग्नि॑र्मे॒ वा॒चि॒ श्रि॒तः। वा॒ग्धृ॑दये। हृ॒दयु॑ मयि॑। अ॒हम्॒मृ॒तै॒।
अ॒मृ॒तं॒ ब्रह्मणि॑। (जिह्वा)

वा॒यु॑र्मे॒ प्रा॒णे॒ श्रि॒तः। प्रा॒णो॒ हृ॒दये। हृ॒दयु॑ मयि॑। अ॒हम्॒मृ॒तै॒।
अ॒मृ॒तं॒ ब्रह्मणि॑। (नासिका)

सूर्यो॑ मे॒ चक्षु॑षि॒ श्रि॒तः। चक्षु॒रहृ॒दये। हृ॒दयु॑ मयि॑। अ॒हम्॒मृ॒तै॒।
अ॒मृ॒तं॒ ब्रह्मणि॑। (नेत्रे)

च॒न्द्रमा॑ मे॒ मन॑सि॒ श्रि॒तः। मनो॒ हृ॒दये। हृ॒दयु॑ मयि॑। अ॒हम्॒मृ॒तै॒।
अ॒मृ॒तं॒ ब्रह्मणि॑। (वक्षः)

दिशो॑ मे॒ श्रोत्रे॑ श्रि॒ताः। श्रोत्रः॒ हृ॒दये। हृ॒दयु॑ मयि॑। अ॒हम्॒मृ॒तै॒।
अ॒मृ॒तं॒ ब्रह्मणि॑। (श्रोत्रे)

आपो॑ मे॒ रेत॑सि॒ श्रि॒ताः। रेतो॒ हृ॒दये। हृ॒दयु॑ मयि॑। अ॒हम्॒मृ॒तै॒।
अ॒मृ॒तं॒ ब्रह्मणि॑। (गुह्यम्)

पृथि॑वी॒ मे॒ शरी॑रे॒ श्रि॒ता। शरीरः॒ हृ॒दये। हृ॒दयु॑ मयि॑।
अ॒हम्॒मृ॒तै॒। अ॒मृ॒तं॒ ब्रह्मणि॑। (शरीरम्)

ओषधिवनस्पृतयो मे लोमसु श्रिताः। लोमानि हृदये। हृदयं
मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। (लोमानि)

इन्द्रौ मे बलै श्रितः। बलः हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः।
अमृतं ब्रह्मणि। (बाहू)

पर्जन्यो मे मृर्धि श्रितः। मृर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः।
अमृतं ब्रह्मणि। (शिरः)

ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः।
अमृतं ब्रह्मणि। (हृदयम्)

आत्मा म आत्मनि श्रितः। आत्मा हृदये। हृदयं मयि।
अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। (हृदयम्)

पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकृतमागात्।
वैश्वानरो रश्मिभिर्वर्विधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥
(सर्वाण्यज्ञानि संस्पृश्य स्थापनं कृत्वा मानसैराराधयेत्॥)

॥ श्रीरुद्रजपः ॥

अस्य श्री-रुद्राध्याय-प्रश्न-महामन्त्रस्य। अघोर ऋषिः।
 अनुष्टुप् छन्दः। सङ्कर्षणमूर्तिस्वरूपो योऽसावादित्यः
 परमपुरुषः स एष रुद्रो देवता॥
 नमः शिवायेति बीजम्। शिवतरायेति शक्तिः।
 महादेवायेति कीलकम्।
 श्री-साम्बसदाशिवप्रसादसिद्धर्थं जपे विनियोगः॥

॥ करन्यासः ॥

ॐ अग्निहोत्रात्मने अङ्गुष्ठाभ्यां नमः।
 दर्शपूर्णमासात्मने तर्जनीभ्यां नमः।
 चातुर्मास्यात्मने मध्यमाभ्यां नमः।
 निरूढपशुबन्धात्मने अनामिकाभ्यां नमः।
 ज्योतिष्ठोमात्मने कनिष्ठिकाभ्यां नमः।
 सर्वऋत्वात्मने करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः।

॥ अङ्गन्यासः ॥

अग्निहोत्रात्मने हृदयाय नमः।
 दर्शपूर्णमासात्मने शिरसे स्वाहा।
 चातुर्मास्यात्मने शिखायै वषट्।
 निरूढपशुबन्धात्मने कवचाय हुं।
 ज्योतिष्ठोमात्मने नेत्रत्रयाय वौषट्।
 सर्वक्रत्वात्मने अस्त्राय फट्।
 भूर्भुवस्सुवरोमिति दिग्बन्धः।

॥ ध्यानम् ॥

आपाताल-नभः-स्थलान्त-भुवन-ब्रह्माण्डमाविस्फुरत्
 ज्योतिः स्फाटिक-लिङ्ग-मौलि-विलसत्-पूर्णेन्दु-वान्तामृतैः।
 अस्तोकाप्तुतमेकमीशमनिशं रुद्रानुवाकान् जपन्
 ध्यायेदीप्तिसिद्धये ध्रुवपदं विप्रोऽभिषिञ्चित्त्वम्॥

ब्रह्माण्ड-व्यास-देहा भसित-हिमरुचा भासमाना भुजङ्गैः
 कण्ठे कालाः कपर्दा-कलित-शशि-कलाश्चण्ड-कोदण्ड-हस्ताः
 अङ्गाः रुद्राक्षमालाः प्रकटित-विभवाः शाम्भवा मूर्तिभेदाः
 रुद्राः श्रीरुद्रसूक्त-प्रकटित-विभवा नः प्रयच्छन्तु सौख्यम्
 ॥पञ्चपूजा॥

लं पृथिव्यात्मने गन्धं समर्पयामि।
 हं आकाशात्मने पूष्पैः पूजयामि।
 यं वाख्यात्मने धूपमाघ्रापयामि।
 रं अग्न्यात्मने दीपं दर्शयामि।
 वं अमृतात्मने अमृतं महानैवेद्यं निवेदयामि।
 सं सर्वात्मने सर्वोपचारपूजां समर्पयामि।

ॐ गुणानां त्वा गुणपतिः हवामहे कुविं कुवीनामुप-
 मश्रवस्तमम्।
 ज्येष्ठराजुं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत् आ नः शृण्वन्नृतिर्भिः सीद्
 सादनम्॥
 ॐ महागणपतये नमः॥

शं च मे मयैश्व मे प्रियं च मेऽनुकामश्वं मे कामश्व
 मे सौमनुसश्वं मे भूद्रं च मे श्रेयैश्व मे वस्यैश्व मे
 यशोश्व मे भगविणं च मे यन्ता च मे धूर्ता च
 मे क्षेमश्व मे धृतिश्व मे विश्वं च मे महश्व मे संविच्छ
 मे ज्ञात्रं च मे सूश्वं मे प्रसूश्वं मे सीरं च मे लयश्वं
 म ऋतं च मे ऽमृतं च मे ऽयुक्षं च मे ऽनामयच्च मे
 जीवातुश्व मे दीर्घायुत्वं च मे ऽनमित्रं च मे ऽभयं च मे

सुगं च मे शयनं च मे सूषा च मे सुदिनं च मे॥३॥

॥ रुद्रप्रश्नः ॥

ॐ गुणानां त्वा गुणपतिः हवामहे कुविं कवीनामुपमश्रवस्तमम्। ज्येष्ठराजं ब्रह्मणं ब्रह्मणस्पत् आ नः शृणवन्नृतिभिः सीदु सादनम्॥

ॐ महागणपतये नमः॥

ॐ नमो भगवते रुद्राय॥

नमस्ते रुद्र मन्यवं उतो तु इषवे नमः। नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः॥ या तु इषुः शिवतमा शिवं बुभूवं ते धनुः। शिवा शरव्या या तव तया नो रुद्र मृडय॥ या ते रुद्र शिवा तनूरघोराऽपांपकाशिनी। तया नस्तनुवा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि॥ यामिषु गिरिशन्त हस्ते बिभर्घस्तवे। शिवां गिरित्र तां कुरु मा हि सीः पुरुषं जगत्॥ शिवेन वचसा त्वा गिरिशाच्छावदामसि। यथा नः सर्वमिञ्जगदयुक्ष्मः सुमना असंत्॥ अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक्। अहीङ्क्षु सर्वाङ्गम्भयन्थसर्वांश्च यातुधान्यः॥ असौ यस्ताम्रो अरुण उत बुभुः सुमङ्गलः।

ये चेमां रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिताः संहस्रशोऽवैषा॒॑ हेडं
 ईमहे॥ असौ योऽवृसर्पति नीलंग्रीवो विलोहितः। उतैन्
 गोपा अद्वशन्नद्वशन्नुदहार्यः॥ उतैन् विश्वा भूतानि स दृष्टो
 मृडयाति नः। नमो अस्तु नीलंग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे॥
 अथो ये अस्य सत्वानोऽहं तेभ्योऽकरं नमः। प्र मुञ्च
 धन्वंस्त्वमुभयोरार्लियोज्याम्॥ याश्च ते हस्त इषवः परा
 ता भंगवो वप। अवृतत्य धनुस्त्वं सहस्राक्षु शतेषुधे॥
 निशीर्य शल्यानां मुखा शिवो नः सुमना भव। विज्युं
 धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवां उत॥ अनेशन्नस्येषव
 आभुरस्य निषङ्गथिः। या ते हेतिर्मीढुष्टम् हस्ते बुभूव
 ते धनुः॥ तयाऽस्मान् विश्वतस्त्वमयक्षमया परिष्वज।
 नमस्ते अस्त्वायुधायानातताय धृष्णवै॥ उभाभ्यामुत ते
 नमो बाहुभ्यां तव धन्वने। परिं ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणकु
 विश्वतः॥ अथो य इषुधिस्तवाऽऽरे अस्मन्नि धैहि तम्॥१॥
 नमस्ते अस्तु भगवन् विश्वेश्वराय महादेवाय ऋष्म्बकाय

त्रिपुरान्तकाय॑ त्रिकालग्निकालाय॑ कालग्निरुद्राय॑
नीलकण्ठाय॑ मृत्युञ्जयाय॑ सर्वेश्वराय॑ सदाशिवाय॑
श्रीमन्महादेवाय॑ नमः॥

नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमो नमो
वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये नमो नमः सुस्पिञ्जरायु
त्विषीमते पथीनां पतये नमो नमो बभुशाय॑ विव्याधिने-
उन्नानां पतये नमो नमो हरिकेशायोपवीतिनै पुष्टानां
पतये नमो नमो भवस्य हेत्यै जगतां पतये नमो नमो
रुद्रायातताविने क्षेत्रोणां पतये नमो नमः सूतायाहन्त्याय
वनानां पतये नमो नमो रोहिताय स्थृपतये वृक्षाणां पतये
नमो नमो मन्त्रिणै वाणिजाय॑ कक्षाणां पतये नमो नमो
भुवन्तयै वारिवस्कृतायौषधीनां पतये नमो नमः उच्चैर्घोषा-
याऽऽक्रन्दयते पत्तीनां पतये नमो नमः कृथ्मवीताय॑ धावते
सत्वनां पतये नमः॥२॥

नमः सहमानाय निव्याधिनै आव्याधिनैनां पतये नमो नमः

ककुभायं निषुङ्गिणे^१ स्तेनानां पतये नमो नमो निषुङ्गिणं
 इषुधिमते तस्कराणां पतये नमो नमो वश्वते परिवश्वते
 स्तायूनां पतये नमो नमो निचेरवे परिचरायारण्यानां पतये
 नमो नमः सृकाविभ्यो जिघाऽसन्ध्यो मुष्णातां पतये नमो
 नमोऽसिमन्ध्यो नक्तं चरन्ध्यः प्रकृन्तानां पतये नमो नम
 उष्णीषिणे गिरिचरायं कुलुश्वानां पतये नमो नम इषुमन्ध्यो
 धन्वाविभ्यश्व वो नमो नम आतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्व
 वो नमो नम आयच्छन्ध्यो विसृजन्ध्यश्व वो नमो नमोऽस्यन्ध्यो
 विध्यन्ध्यश्व वो नमो नम आसीनेभ्यः शयानेभ्यश्व वो नमो
 नमः स्वपन्ध्यो जाग्रन्ध्यश्व वो नमो नमस्तिष्ठन्ध्यो धावन्ध्यश्व
 वो नमो नमः सुभाभ्यः सभापतिभ्यश्व वो नमो नमो
 अश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्व वो नमः॥३॥

नम आव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्व वो नमो नम
 उगणाभ्यस्तृहृतीभ्यश्व वो नमो नमो गृथ्सेभ्यो
 गृथ्सपतिभ्यश्व वो नमो नमो ब्रातेभ्यो ब्रातपतिभ्यश्व
 वो नमो नमो गुणेभ्यो गुणपतिभ्यश्व वो नमो नमो

विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमो नमो महद्याः,
 क्षुलकेभ्यश्च वो नमो नमो रथिभ्योऽरथेभ्यश्च वो नमो नमो
 रथेभ्यो रथपतिभ्यश्च वो नमो नमः सेनाभ्यः सेनानिभ्यश्च
 वो नमो नमः, क्षत्रभ्यः सङ्गहीतृभ्यश्च वो नमो नमस्तक्षभ्यो
 रथकारेभ्यश्च वो नमो नमः कुलालेभ्यः कमरिभ्यश्च वो
 नमो नमः पुञ्जिष्ठेभ्यो निषादेभ्यश्च वो नमो नम इषुकृद्यो
 धन्वकृद्यश्च वो नमो नमो मृगयुभ्यः श्वनिभ्यश्च वो नमो
 नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमः॥४॥

नमो भवाय च रुद्राय च नमः शर्वाय च पशुपतये च
 नमो नीलंग्रीवाय च शितिकण्ठाय च नमः कपर्दिने च
 व्युत्सकेशाय च नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च नमो
 गिरिशाय च शिपिविष्टाय च नमो मीदुष्टमाय चेषुमते च
 नमो हस्वाय च वामनाय च नमो बृहते च वर्षीयसे च
 नमो वृद्धाय च संवृद्धने च नमो अग्नियाय च प्रथमाय च
 नम आशवे चाजिराय च नमः शीघ्रियाय च शीभ्याय च
 नम ऊर्म्याय चावस्वन्याय च नमः स्रोतस्याय च द्वीप्याय

च॥५॥

नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च नमः पूर्वजाय चापरजाय च
 नमो मध्यमाय चापगल्भाय च नमो जघन्याय च बुधियाय
 च नमः सोभ्याय च प्रतिसर्याय च नमो याम्याय च क्षेम्याय
 च नम उर्वर्याय च खल्याय च नमः श्लोक्याय चावसान्याय
 च नमो वन्याय च कक्ष्याय च नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय
 च नम आशुषेणाय चाशुरथाय च नमः शूराय चावभिन्दते
 च नमो वर्मिणे च वरुथिने च नमो बिल्मिने च कवुचिने
 च नमः श्रुतसेनाय च श्रुतसेनाय च॥६॥

नमो दुन्दुभ्याय चाऽहनन्याय च नमो धृष्णवे च प्रमृशाय
 च नमो दूताय च प्रहिताय च नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च
 नमस्तीक्ष्णेषवे चाऽयुधिने च नमः स्वायुधाय च सुधन्वने
 च नमः स्रुत्याय च पथ्याय च नमः काट्याय च नीप्याय
 च नमः सूद्याय च सरस्याय च नमो नाद्याय च वैशन्ताय
 च नमः कूप्याय चावट्याय च नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च

नमो मेघ्याय च विद्युत्याय च नम ईधियाय चाऽऽतप्याय च
नमो वात्याय च रेष्मियाय च नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय
च ॥७॥

नमः सोमाय च रुद्राय च नमस्ताम्राय चारुणाय च नमः
शङ्खाय च पशुपतये च नम उग्राय च भीमाय च नमो
अग्रेवधाय च दूरेवधाय च नमो हन्त्रे च हनीयसे च नमो
वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो नमस्ताराय नमः शम्भवे च मयोभवे च
नमः शङ्खराय च मयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय
च नमस्तीर्थाय च कूल्याय च नमः पार्याय चावार्याय च
नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च नम आतर्याय चाऽऽलाद्याय
च नमः शष्प्याय च फेन्याय च नमः सिकत्याय च प्रवाह्याय
च ॥८॥

नम इरिण्याय च प्रपथ्याय च नमः किञ्चिलाय च क्षयणाय
च नमः कपर्दिनै च पुलस्तये च नमो गोष्ठ्याय च गृह्याय च
नमस्तल्प्याय च गेह्याय च नमः काट्याय च गहरेष्टाय

च नमो हृदयाय च निवेष्याय च नमः पांसुव्याय
 च रजस्याय च नमः शुष्क्याय च हरित्याय च नमो
 लोप्याय चोलप्याय च नमं ऊर्व्याय च सूर्म्याय च नमः
 पृण्याय च पर्णशद्याय च नमोऽपगुरमाणाय चाभिग्रहते च
 नमं आखिखदते च प्रखिखदते च नमो वः किरिकेभ्यो
 देवानां हृदयेभ्यो नमो विक्षीणकेभ्यो नमो विचिन्वत्केभ्यो
 नमं आनिरहुतेभ्यो नमं आमीवत्केभ्यः॥१॥

द्रापे अन्धसस्पते दरिद्रनीललोहिता। एषां पुरुषाणामेषां
 पश्चूनां मा भेर्माऽरो मो एषां किं चनाऽऽमंमत्॥ या तैरुद्र
 शिवा तनूः शिवा विश्वाहभेषजी। शिवा रुद्रस्य भेषजी तया
 नो मृड जीवसै॥ इमां रुद्राय तवसे कपुर्दिने क्षयद्वीराय
 प्रभरामहे मृतिम्॥ यथा नुः शमसद्विपदे चतुष्पदे विश्व
 पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम्॥ मृडा नो रुद्रोत नो मयस्कृधि
 क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते। यच्छं च योश्च मनुरायजे
 पिता तदश्याम् तव रुद्र प्रणीतौ॥ मा नो महान्तमुत मा

नौ अर्भकं मा न् उक्षन्तमुत मा नं उक्षितम्। मा नौ
 वधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तुनुवो रुद्र रीरिषः॥
 मा नस्तोके तनये मा न् आयुषि मा नो गोषु मा नो
 अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नौ रुद्र भास्मितो वधीरहविष्मन्तो
 नमसा विधेम ते॥ आरात्ते गोघ्र उत पूरुषघ्रे क्षयद्वीराय
 सुम्भमस्मे तै अस्तु। रक्षा च नो अधि च देव ब्रूह्यधा च
 नः शर्म यच्छ द्विबरहः॥ स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं
 न भीममुपहलुमुग्रम्। मृडा जारित्रे रुद्र स्तवानो अन्यं
 तै अस्मन्ति वपन्तु सेनाः॥ परिणो रुद्रस्य हेतिर्वृणकु
 परि त्वेषस्य दुर्मितिरघायोः। अव स्थिरा मधवद्यस्तनुष्व
 मीढ़स्तोकाय तनयाय मृडय॥ मीढुष्टम शिवतम शिवो नः
 सुमना भव। परमे वृक्ष आयुधं निधाय कृत्ति वसान् आ
 चरं पिनाकं बिभ्रदा गंहि॥ विकिरिद विलौहित नमस्ते
 अस्तु भगवः। यास्ते सुहस्रः हेतयोऽन्यमस्मन्ति वपन्तु
 ताः॥ सुहस्राणि सहस्रधा बाहुवोस्तवं हेतयः। तासामीशानो

भगवः पराचीना मुखा॑ कृधि॥१०॥

सुहस्त्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अधि॒ भूम्याम्। तेषा॑
सहस्रयोजने॒ व॒ धन्वानि॒ तन्मसि॥ अस्मिन् मंहत्यर्णवे॑-
उन्तरिक्षे॑ भुवा॑ अधि॑॥ नीलंग्रीवाः॑ शितिकण्ठाः॑ शर्वा॑
अधः॑, क्षमाचराः॑॥ नीलंग्रीवाः॑ शितिकण्ठाः॑ दिव॑ रुद्रा॑
उपश्रिताः॑॥ ये॑ वृक्षेषु॑ सुस्पिञ्चरा॑ नीलंग्रीवा॑ विलोहिताः॑॥
ये॑ भूतानामधिपतयो॑ विशिखासः॑ कपर्दिनः॑॥ ये॑ अन्नेषु॑
विविध्यन्ति॑ पात्रेषु॑ पिबते॑ जनान्॥ ये॑ पथां पथिरक्षय॑
ऐलबृदा॑ यव्युधः॑॥ ये॑ तीर्थानि॑ प्रचरन्ति॑ सूकावन्तो॑
निषङ्गिणः॑॥ ये॑ एतावन्तश्च॑ भूयासश्च॑ दिशौ॑ रुद्रा॑
वितस्थिरे॥ तेषा॑ सहस्रयोजने॒ व॒ धन्वानि॒ तन्मसि॥
नमो॑ रुद्रेभ्यो॑ ये॑ पृथिव्यां॑ यै॒ उन्तरिक्षे॑ ये॑ दिवि॑ येषामन्नं॑
वातो॑ वरुषमिषवस्तोभ्यो॑ दश॑ प्राचीर्दश॑ दक्षिणा॑ दश॑
प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वास्तेभ्यो॑ नमस्ते॑ नो॑ मृडयन्तु॑ ते॑ यं॑
द्विष्मो॑ यश्च॑ नो॑ द्वेष्टि॑ तं॑ वो॑ जम्भे॑ दधामि॥११॥

ऋॄम्बकं॑ यजामहे॑ सुगन्धिं॑ पुष्टिवर्धनम्। उर्वरुकमिव॑

बन्धं नामृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ॥ यो रुद्रो अग्नौ यो अपसु
य ओषधीषु यो रुद्रो विश्वा भुवनाऽविवेश तस्मै रुद्राय
नमो अस्तु ॥ तमुष्टुहि यः स्विषुः सुधन्वा यो विश्वस्य
क्षयाति भेषजस्य ।

(ऋक्) यक्ष्वामहे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं
दुवस्य ॥ अयं मे हस्तो भगवान् यं मे भगवत्तरः । अयं मै
विश्वभैषजोऽयं शिवाभिर्मर्शनः ॥

ये तैं सुहस्रं मयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे । तान् यज्ञस्य
मायया सर्वानव यजामहे । मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा ॥
ओं नमो भगवते रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि । प्राणानां
ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः । तेनान्नेनाप्यायस्व ॥ नमो
रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि ॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ चमकप्रश्नः ॥

अग्राविष्णू सजोषसेमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युम्नैर्वर्जैभिरागतम्॥ वाजश्च मे प्रसवश्च मे प्रयतिश्च मे प्रसितिश्च मे धीतिश्च मे क्रतुश्च मे स्वरश्च मे श्लोकश्च मे श्रावश्च मे श्रुतिश्च मे ज्योतिश्च मे सुवश्च मे प्राणश्च मेऽपानश्च मे व्यानश्च मेऽसुश्च मे चित्तं च म आर्धीतं च मे वाङ्कं मे मनश्च मे चक्षुश्च मे श्रोत्रं च मे दक्षश्च मे बलं च म ओजश्च मे सहश्च म आयुश्च मे जुरा च म आत्मा च मे तनूश्च मे शर्म च मे वर्म च मेऽङ्गानि च मेऽस्थानि च मे परूषिं च मे शरीराणि च मे॥१॥

ज्यैष्यं च म आधिपत्यं च मे मन्युश्च मे भास्त्रश्च मेऽमश्च मेऽम्भश्च मे जेमा च मे महिमा च मे वरिमा च मे प्रथिमा च मे वृष्मा च मे द्राघुया च मे वृद्धं च मे वृद्धिश्च मे सत्यं च मे श्रद्धा च मे जगच्च मे धनं च मे वशश्च मे त्विषिंश्च मे क्रीडा च मे मोदश्च मे जातं च मे जनिष्यमाणं च मे

सूक्तं च मे सुकृतं च मे वित्तं च मे वेद्यं च मे भूतं च मे
भविष्यच्च मे सुगं च मे सुपथं च म ऋष्टं च म् ऋष्टिश्च मे
कृतं च मे कृतिश्च मे मृतिश्च मे सुमृतिश्च मे॥२॥

शं च मे मयश्च मे प्रियं च मेऽनुकामश्च मे कामश्च मे
सौमनसश्च मे भद्रं च मे श्रेयश्च मे वस्यश्च मे यशश्च मे
भगश्च मे द्रविणं च मे यन्ता च मे धर्ता च मे क्षेमश्च मे
धृतिश्च मे विश्वं च मे महश्च मे संविच्च मे ज्ञात्रं च मे सूश्च मे
प्रसूश्च मे सीरं च मे लयश्च म ऋतं च मेऽमृतं च मेऽयक्षमं
च मेऽनोमयच्च मे जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मेऽनमित्रं च
मेऽभयं च मे सुगं च मे शयनं च मे सूषा च मे सुदिनं च
मे॥३॥

ऊर्के मे सूनृतां च मे पर्यश्च मे रसश्च मे घृतं च मे मधुं
च मे सग्धिश्च मे सर्पतिश्च मे कृषिश्च मे वृष्टिश्च मे जैत्रं
च म औद्धिद्यं च मे रयिश्च मे रायश्च मे पुष्टं च मे पुष्टिश्च
मे विभु च मे प्रभु च मे बहु च मे भूयश्च मे पूर्णं च मे

पूर्णतरं च मेऽक्षितिश्च मे कूयंवाश्च मेऽन्नं च मेऽक्षुञ्च मे
ब्रीहयंश्च मे यवांश्च मे माषांश्च मे तिलांश्च मे मुद्ग्राश्च मे
खल्वांश्च मे गोधूमांश्च मे मसुरांश्च मे प्रियङ्गवश्च मेऽणवश्च
मे श्यामाकांश्च मे नीवारांश्च मे॥४॥

अश्मा च मे मृत्तिका च मे गिरयंश्च मे पर्वताश्च मे सिकंताश्च
मे वनस्पतयश्च मे हिरण्यं च मेऽयंश्च मे सीसं च मे त्रपुश्च
मे श्यामं च मे लोहं च मेऽग्निश्च म् आपंश्च मे वीरुधंश्च
म् ओषधयश्च मे कृष्टपच्यं च मेऽकृष्टपच्यं च मे ग्राम्याश्च
मे पुशवं आरुण्याश्च यज्ञेन कल्पनां वित्तं च मे वित्तिश्च
मे भूतं च मे भूतिश्च मे वसुं च मे वसुतिश्च मे कर्म च मे
शक्तिश्च मेऽर्थश्च म् एमंश्च म् इतिश्च मे गतिश्च मे॥५॥

अग्निश्च म् इन्द्रश्च मे सोमंश्च म् इन्द्रश्च मे सविता च म्
इन्द्रश्च मे सरस्वती च म् इन्द्रश्च मे पूषा च म् इन्द्रश्च मे
बृहस्पतिश्च म् इन्द्रश्च मे मित्रश्च म् इन्द्रश्च मे वरुणश्च म्
इन्द्रश्च मे त्वष्टा च म् इन्द्रश्च मे धाता च म् इन्द्रश्च मे

विष्णुश्च म इन्द्रश्च मेऽश्विनौ च म इन्द्रश्च मे मरुतश्च म
इन्द्रश्च मे विश्वै च मे देवा इन्द्रश्च मे पृथिवी च म इन्द्रश्च
मेऽन्तरिक्षं च म इन्द्रश्च मे द्योश्च म इन्द्रश्च मे दिशश्च म
इन्द्रश्च मे मूर्धा च म इन्द्रश्च मे प्रजापतिश्च म इन्द्रश्च मे॥६॥

अःशुश्रूषा मे रश्मिश्च मेऽदाभ्यश्च मेऽधिपतिश्च म उपाःशुश्रूषा
मेऽन्तर्यामश्च म ऐन्द्रवायवश्च मे मैत्रावरुणश्च म आश्विनश्च
मे प्रतिप्रस्थानश्च मे शुक्रश्च मे मन्थी च म आग्रयणश्च मे
वैश्वदेवश्च मे ध्रुवश्च मे वैश्वानरश्च म ऋतुग्रहाश्च मेऽतिग्राह्याश्च
म ऐन्द्राग्रश्च मे वैश्वदेवश्च मे मरुत्वतीयाश्च मे माहेन्द्रश्च
म आदित्यश्च मे सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे पौष्णश्च मे
पालीवतश्च मे हारियोजनश्च मे॥७॥

इध्मश्च मे बहिंश्च मे वेदिश्च मे धिष्णियाश्च मे सुचश्च मे
चमसाश्च मे ग्रावाणश्च मे स्वरंवश्च म उपरवाश्च मेऽधिषवणे
च मे द्रोणकलशश्च मे वायव्यानि च मे पूतभृत्यं च
आधवनीयश्च म आग्नीध्रं च मे हविर्धनं च मे गृहाश्च
मे सदश्च मे पुरोडाशाश्च मे पचताश्च मेऽवभृथश्च मे

स्वगाकारश्च मे॥८॥

अग्निश्च मे घर्मश्च मेऽर्कश्च मे सूर्यश्च मे प्राणश्च मेऽश्वमेधश्च मे
पृथिवी च मेऽदितिश्च मे दितिश्च मे द्यौश्च मे शक्तरीरङ्गुलयो
दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्तामृक्ष मे सामं च मे स्तोमश्च
मे यजुश्च मे दीक्षा च मे तपश्च म ऋतुश्च मे ब्रूतं च
मेऽहोरात्रयोर्वृष्ट्या बृहद्रथन्तरे च मे यज्ञेन कल्पेताम्॥९॥

गर्भाश्च मे वृथसाश्च मे त्र्यविश्च मे त्र्यवी च मे दित्यवाच्च
मे दित्यौही च मे पञ्चाविश्च मे पञ्चावी च मे त्रिवृथसश्च
मे त्रिवृथ्सा च मे तुर्यवाच्च मे तुर्यौही च मे पष्ठवाच्च
मे पष्ठौही च म उक्षा च मे वृशा च म ऋषभश्च मे
वृहच्च मेऽनुङ्घां च मे धेनुश्च म आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो
यज्ञेन कल्पतामपानो यज्ञेन कल्पतां व्यानो यज्ञेन कल्पतां
चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां मनो यज्ञेन
कल्पतां वाग्यज्ञेन कल्पतामात्मा यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन
कल्पताम्॥१०॥

एका॑ च मे॒ ति॒स्रश्च॑ मे॒ पञ्च॑ च मे॒ सप्त॑ च॑ मे॒ नव॑
 च॑ म॒ एकांदश॑ च॑ मे॒ त्रयोदश॑ च॑ मे॒ पञ्चदश॑ च॑
 मे॒ सप्तदश॑ च॑ मे॒ नवदश॑ च॑ म॒ एकवि॑शतिश्च॑ मे॒
 त्रयोवि॑शतिश्च॑ मे॒ पञ्चवि॑शतिश्च॑ मे॒ सप्तवि॑शतिश्च॑ मे॒
 नववि॑शतिश्च॑ म॒ एकत्रि॑शत्त्वा॒ मे॒ त्रयस्त्रि॑शत्त्वा॒ मे॒ चतु॑स्रश्च॑
 मे॒ इष्टौ॑ च॑ मे॒ द्वादश॑ च॑ मे॒ षोडश॑ च॑ मे॒ वि॑शतिश्च॑
 मे॒ चतुर्वि॑शतिश्च॑ मे॒ इष्टावि॑शतिश्च॑ मे॒ द्वात्रि॑शत्त्वा॒
 मे॒ षट्ट्रि॑शत्त्वा॒ मे॒ चत्वारि॑शत्त्वा॒ मे॒ चतु॑श्चत्वारि॑शत्त्वा॒
 मे॒ इष्टाचत्वारि॑शत्त्वा॒ मे॒ वाजंश्च॑ प्रसु॑वश्चापि॑जश्च॑ क्रतु॑श्च॑
 सुवंश्च॑ मूर्धा॑ च॑ व्यश्चियश्चाऽन्त्यायु॑नश्चान्त्यंश्च॑ भौव॑नश्च॑
 भुव॑नुश्चाधिपतिश्च॑॥११॥

इडा॑ देव॑हूर्मनु॑र्यज्ञनीर्बृहृस्पतिरुकथामदानि॑ श॑सि॑षद्विश्वेदेवा॑:
 सू॑क्तु॑वाच॑ः पृथिवि॑ मात॑र्मा॑ मा॑ हि॑सी॑र्मधु॑ मनि॑ष्ये॑ मधु॑
 जनि॑ष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधु॑मती॑ देवेभ्यो॑
 वाच॑मुद्यास॑ शुश्रूषेण्या॑ मनु॑ष्यै॑भ्यु॑स्तं॑ मा॑ देवा॑ अ॑वन्तु॑
 शो॑भायै॑ पि॑तरोऽनु॑मदन्तु॑॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पुरुषसूक्तम् ॥

सुहस्रशीर्षा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्। स भूमिं
 विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्॥ पुरुष एवेदं
 सर्वम्। यद्वृतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः।
 यदन्नेनातिरोहति॥ एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायाऽश्च
 पूरुषः। पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि॥
 त्रिपादधृष्टं उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाऽभवात्पुनः। ततो
 विश्वद्विक्रामता। साशनानशने अभिः॥ तस्माद्विराङ्गजायता।
 विराजो अधि पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत।
 पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ यत्पुरुषेण हविषां देवा यज्ञमतन्वत।
 वसन्तो अस्याऽसीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः॥
 सुसास्याऽसन् परिधयः। त्रिः सुस सुमिधः कृताः। देवा
 यद्यज्ञं तन्वानाः। अबध्नं पुरुषं पशुम्॥ तं यज्ञं बरहिषि
 प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः। तेन देवा अयंजन्त। साध्या
 ऋषयश्च ये॥ तस्माद्यज्ञाथसर्वहुतः। सम्भृतं पृषदाज्यम्।

पुशूँ स्ताँ श्रके वायव्यान्। आरण्यान्त्राम्याश्च ये॥
 तस्मा॑द्यज्ञाथ्सर्वहुतः। क्रचुः सामानि जज्ञिरे। छन्दाँ सि
 जज्ञिरे तस्मा॑त्। यजुस्तस्मादजायत॥ तस्मादश्वा॑
 अजायन्त। ये के चोभयादतः। गावो ह जज्ञिरे तस्मा॑त्।
 तस्मा॑ज्ञाता अंजावर्यः॥ यत्पुरुषं व्यंदधुः। कुतिधा॑
 व्यंकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरु पादावुच्येते॥
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः। ऊरु
 तदस्य यद्वैश्यः। पञ्चां शूद्रो अंजायत॥ चन्द्रमा॑
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत॥ नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्षो
 द्यौः समवर्तत। पञ्चां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा॑ लोकां
 अंकल्पयन्॥ वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं
 तमस्तु पारे॥ सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
 कृत्वा॑भिवदन् यदास्ते॥ धाता पुरस्ताद्यमुदाजुहार। शुक्रः
 प्रविद्वान् प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानुमृतं इह भवति।
 नान्यः पन्था॑ अयनाय विद्यते॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।

तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते हु नाकं महिमानः
 सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥ अन्धाः सम्भूतः
 पृथिव्यै रसांच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधिं। तस्य त्वष्टा
 विदधंद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानुमग्रे॥ वेदाहमेतं
 पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं
 विद्वानुमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यते यनाय॥
 प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते।
 तस्य धीरः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
 वेधसः॥ यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः।
 पूर्वो यो देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये॥ रुचं ब्राह्मं
 जनयन्तः। देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्।
 तस्य देवा असुन् वशे॥ हीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्यौ। अहोरात्रे
 पश्चेष्व। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण।
 अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

(तैतिरीयारण्यकम्/प्रपाठकः - १०/अनुवाकः - १३)

सुहुस्तशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
पतिं विश्वस्याऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्वं नारायणः
परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
किञ्चिङ्गथस्वं दृश्यते श्रूयते अपि वा॥

अन्तर्बहिश्वं तथस्वं व्याप्य नारायणः स्थितः। अनन्तमव्ययं
कवि॑ समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशं
हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा वितस्त्यान्ते नभ्यामुपरि-
तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं भाती विश्वस्याऽयतनं महत्।
सन्ततं शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्य मध्ये महान-
सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्स्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महान-

ग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रंभुग्विभजन्ति^१ न्नाहा॑रमज्जरः
कविः। तिर्यगृध्वर्मधः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता।
सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये
वहिंशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयद-
मध्यस्थाद्विद्युलेखेव भास्वरा। नीवारशूकंवत्तन्वी पीता
भास्वत्यणूपंमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा
व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट॥ कृतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्।
ऊर्ध्वरैतं विरूपाक्षं विश्वरूपायु वै नमो नमः।

नारायणाय विद्वहे वासुदेवाय धीमहि। तत्रो विष्णुः
प्रचोदयात्।

विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विमुमे रजाऽसि
यो अस्कंभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्तेधोरुगायो
विष्णोरराटमसि विष्णोः पृष्ठमसि विष्णोः श्रव्वेस्थो विष्णोः
स्यूरसि विष्णोर्धुवमसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥विष्णुसूक्तम्॥

विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि
यो अस्कंभायदुत्तरं सुधस्थं विचक्रमाणस्तेधोरुगायः॥

तदस्य प्रियमभिपाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो मदन्ति।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पुदे परमे मध्व उथ्सः।
प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः।
यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वाः।
पुरो मात्रंया तुनुवा वृधान। न तै महित्वमन्वश्जुवन्ति॥

उभे तै विद्ध रजसी पृथिव्या विष्णो देवत्वम्। परमस्य
विथ्से। विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे
दशस्यन्। ध्रुवासौ अस्य कीरयो जनासः। उरुक्षिति उ
सुजनिमाचकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे
शतर्चसं महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसुस्तवीयान्।

त्वेषङ्ग्यस्य स्थविरस्य नामं॥

॥दुर्गा सूक्तम्॥

(तैतिरीयारण्यकम्/प्रपाठकः - १०/अनुवाकः - २)

जातवेदसे सुनवाम् सोमं मरातीयुतो निदंहाति वेदः। स नः परथुदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः॥१॥

तामग्निवर्णं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गा देवीः शरणमुहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः॥२॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्थस्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः॥३॥

विश्वानि नो दुर्गहां जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरिताऽतिपरथि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्॥४॥

पृतना जितः सहमानमुग्रमग्निः हवेम परमाथस्धस्थात्। स नः परथुदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्वेवो अति दुरिताऽत्यग्निः॥५॥

प्रलोषि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सथिस्त। स्वाश्वाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभग्मायजस्व॥६॥

गोभि॒र्जु॑ष्ट॑म् युजो॒ निषि॑क्तं॒ तवे॑न्द्र॒ विष्णो॑रनु॒सश्वे॑रेमा॒। नाकं॑स्य
पृष्ठ॑म् भि॒ सुं॑वसानो॒ वैष्णो॑वीं॒ लो॑क॒ इह॒ मादयन्ताम्॥७॥

का॒त्यायु॑नाय॑ वि॒द्धहे॑ कन्यकु॑मारि॑ धी॑महि॑।
तन्नो॑ दुर्गिः॑ प्रचो॑दया॑त्॥

॥ श्रीसूक्तम् ॥

हि॒रण्यवर्ण॑ हरि॑र्णीं॒ सुव॑र्णरजतस्त्वजाम्। चु॑न्द्रां॒ हि॒रण्मयीं॒
लक्ष्मीं॒ जातवेदो॒ म् आवंह॥१॥

तां॒ म् आवंह॒ जातवेदो॒ लक्ष्मीमनंपगमि॑र्नीम्। यस्यां॒ हि॒रण्यं॒
विन्देयं॒ गामश्वं॒ पुरुषानुहम्॥२॥

अश्वपूर्वा॒ रथमध्यां॒ हुस्तिनांदप्रबोधिनीम्। श्रिय॑ देवीमुपंहये॑
श्रीमद्देवीर्जुषताम्॥३॥

कां॒ सोऽस्मितां॒ हि॒रण्यप्राकारामाद्र्वा॒ ज्वलन्तीं॒ तृतीं॒
तुर्पयन्तीम्। पद्मे॒ स्थितां॒ पद्मवर्णीं॒ तामि॒होपंहये॑ श्रियम्॥४॥

चु॑न्द्रां॒ प्रभासां॒ युशसा॒ ज्वलन्तीं॒ श्रिय॑ लोके॒ देवजुष्टामुदाराम्।

तां पुद्गिर्नीर्मीं शरणम् हं प्रपंचेऽलङ्क्ष्मीर्मे नश्यतां त्वा
वृणे॥५॥

आदित्यवर्णे तपसोऽधिंजातो वनस्पतिस्तवं वृक्षोऽथ
बिल्वः। तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मायान्तरायाश्च बाह्या
अलङ्क्ष्मीः॥६॥

उपैतु मां दैवसखः कीर्तिश्च मणिना सुह। प्रादुर्भूतोऽस्मि
राष्ट्रैऽस्मिन् कीर्तिमृद्धिं ददातु मे॥७॥

क्षुत्पिपासामलां ज्येष्ठामलङ्क्ष्मीं नाशयाम्यहम्। अभूति-
मसंमृद्धिं च सर्वं निर्णुद मे गृहात्॥८॥

गन्धद्वारां दुराधरूषां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीं
सर्वभूतानां तामिहोपह्ये श्रियम्॥९॥

मनसः काममाकूतिं वाचः सुत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्तस्य
मयि श्रीः श्रंयतां यशः॥१०॥

कर्दमेन प्रजाभूता मयि सम्भव कर्दम। श्रियं वासय मे कुले

मातरं पद्ममालिनीम्॥११॥

आपः सृजन्तु स्निग्धानि चिक्षित वंस मे गृहे। नि च देवीं
मातरं श्रियं वासयं मे कुले॥१२॥

आद्र्द्वा पुष्करिणीं पुष्टिं सुवर्णा हैममालिनीम्। सूर्या हिरण्मयीं
लक्ष्मीं जातवेदो म् आवह॥१३॥

आद्र्द्वा यः करिणीं यष्टिं पिङ्गलां पद्ममालिनीम्। चन्द्रां
हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो म् आवह॥१४॥

तां म आवह जातवेदो लक्ष्मीमनंपगामिनीम्। यस्यां हिरण्यं
प्रभूतं गावो दास्योऽश्वान् विन्देयं पुरुषानुहम्॥१५॥

महादेव्यै च विद्महे विष्णुपत्न्यै च धीमहि। तत्रो लक्ष्मीः
प्रचोदयात्॥१६॥

॥मेधासूक्तम्॥

मे^८धा^९दे^१वी जुषमाणा न आगा^{१०}द्वि^१श्वाची भुद्रा सु^२मनुस्यमाना।
त्वया जुष्टा नुदमाना दुरुक्ता^३न् बृहद्वदेम विदथै सुवीरा^४:।
त्वया जुष्ट क्रष्णिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽग्नतश्रीरूप
त्वया^५। त्वया जुष्टश्वित्रं विन्दते वसु सानो जुषस्व द्रविंणो
न मेधे॥। मे^६धां मु इन्द्रो ददातु मे^७धां दे^८वी सरस्वती। मे^९धां
मै अश्विनो^{१०}वुभावाधत्ता पुष्करस्तजा। अप्सुरासु च या
मे^{११}धा गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैर्वों मे^{१२}धा सरस्वती सा माँ
मे^{१३}धा सुरभिर्जुषताङ्ग स्वाहा^{१४}॥। आ माँ मे^{१५}धा सुरभिर्विश्वरूपा
हिरण्यवर्णा जगती जगम्या। ऊर्जस्वती पर्यसा पिन्वमाना
सा माँ मे^{१६}धा सुप्रतीका जुषन्ताम्। मयि^{१७} मे^{१८}धां मयि^{१९} प्रजां
मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि^{२०} मे^{२१}धां मयि^{२२} प्रजां मयीन्द्र इन्द्रिय
दधातु मयि^{२३} मे^{२४}धां मयि^{२५} प्रजां मयि^{२६} सूर्यो भ्राजो दधातु।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

(तैतिरीयारण्यकम्/प्रपाठकः - १०/अनुवाकः - १.१२-१५)

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मै देहि याचितः। यन्मया
भुक्तम् साधूनां पापेभ्यंश्च प्रतिग्रंहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतम्। तत्र इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च
पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्न्यैऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽज्ञ्यः॥१॥

यदपां क्रूं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तत्रो वरुणो
राजा पाणिनौ ह्यवमर्शतुं। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्वल्मीसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वंधमर्घणः। इमं मै गङ्गे यमुने
सरस्वति शुतुद्वि स्तोमं सचता परुष्णिया। असुक्रिया
मरुदवृधे वितस्तयाऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। कृतं च
सत्यं चार्भीद्वात्तपसोऽध्यंजायत। ततो रात्रिरजायत् ततः
समुद्रो अर्णवः॥२॥

सुमुद्रादर्णवादधि संवथ्सरो अंजायत। अहोरात्राणि
 विदधुद्विश्वस्य मिषुतो वृशी। सूर्यचन्द्रमसौ धृता
 यथापूर्वमंकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमधे
 सुवः। यत्पृथिव्याऽ रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदेसी।
 इमाऽस्तदापो वरुणः पुनात्वंघमरूषणः। पुनन्तु वसवः
 पुनातु वरुणः पुनात्वंघमरूषणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
 गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योरहिरुण्मयम्।
 द्यावोपृथिव्योरहिरुण्मयः सङ्श्रितः सुवः॥३॥

स नुः सुवः सःशिशाधि। आर्द्धं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
 ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
 अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा।
 अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतुल्पगः।
 वरुणोऽपामंघमरूषणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रुजो
 भूमिस्त्वमाऽ रोदेयस्व प्रवदन्ति धीराः। आक्रान्त्समुद्रः
 प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा। वृषां पवित्रे
 अधि सानो अव्यै बृहस्पोमो वावृथे सुवान इन्दुः॥४॥

॥ पवमानसूक्तम् ॥

(तैत्तिरीयब्राह्मणे अष्टकम् - १ / प्रपाठकः - ४ / अनुवाकः - ६)

(तैत्तिरीयसंहितायां काण्डम् - ५ / प्रपाठकः - ६ / अनुवाकः - ७)

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञायां। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीं
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषुजम्।
शं नो अस्तु द्विपदैः। शं चतुष्पदे॥। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

दधि क्रावणो अकारिषम्। जिष्णोरश्वस्य वाजिनेः। सुभिनो
मुखांकरत्। प्रणु आयूषि तारिषत्।

आपो हि ष्ठा मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महेरणाय
चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः।
उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः॥

हिरण्यवर्णः शुचयः पावुका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः।
अग्निं या गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शङ् स्योना
भवन्तु॥

यासाः राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानुते अंवपश्यं
जनानाम्। मधुश्श्रुतः शुचयो याः पावकास्ता न आपः शङ्ग
स्योना भवन्तु॥

यासां देवा दिवि कृष्णन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति।
याः पृथिवीं पर्यसोन्दन्ति शुक्रास्ता न आपः शङ्ग स्योना
भवन्तु॥

शिवेन मा चक्षुषा पश्यताऽपः शिवया तनुवोपस्पृशत् त्वचं
मे। सर्वाः अग्नीः रफ्सुषदो हुवे वो मयि वर्चो बलमोजो
नि धत्त॥

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स
पुनातु मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया।
पुनन्तु विश्वं आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि
मा। शुक्रेण देवदीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतुः रनु। यत्ते
पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
उभाभ्यां देवसवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।

वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बृहीस्तनुवो वीतपृष्ठाः।
 तया मदन्तः सधमाद्येषु। वृयङ् स्याम् पतयो रथीणाम्।
 वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनैषिरो मयो
 भूः। द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। कृतावरी यज्ञिये
 मा पुनीताम्। बृहद्धिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देवमन्मभिः।
 अग्ने दक्षैः पुनाहि मा। येन देवा अपुनता। येनाऽप्तो
 दिव्यं कशः। तेन दिव्येन ब्रह्मणा। इदं ब्रह्म पुनीमहे।
 यः पावमानीरथ्येति। कृषिभिः सम्भृतः रसम्। सर्वः
 स पूतमश्चाति। स्वदितं मातरिश्वना। पावमानीर्यो
 अध्येति। कृषिभिः सम्भृतः रसम्। तस्मै सरस्वती दुहे।
 क्षीरः सर्पिर्मधूदकम्॥ पावमानीः स्वस्त्ययनीः। सुदुघाहि
 पयस्वतीः। कृषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतः
 हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्।
 कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः
 स्वस्त्ययनीः। सुदुघाहि घृतश्चुतः। कृषिभिः सम्भृतो रसः।
 ब्राह्मणेष्वमृतः हितम्। येन देवाः पुवित्रेण। आत्मानं पुनते

सदा०। तेन सुहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं
पवित्रम्। शतोद्यामः हिरण्मयम्। तेन ब्रह्म विदो वयम्।
पूतं ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सुह मा पुनातु। सोमः
स्वस्त्या वरुणः समीच्या०। यमो राजा० प्रमृणाभिः पुनातु
मा। जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु। भूर्भुवः सुवः।

ॐ तच्छु योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाया०। गातुं यज्ञपतये। दैर्वी
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदै०। शं चतुष्पदे॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

(तैत्तिरीयारण्यकम्/प्रपाठकः - १०/अनुवाकः - ३८-४०)

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्विनाऽवर्धीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्मेव मधुमेतु माम्। यास्ते

सोम प्रजावथ्सोमि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्षह। यास्ते
 सोम प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
 दद्यात्। ब्रह्महृत्यां वा एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणाश्चिसुपर्ण
 पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनन्ति।
 ओम्॥५५॥

ब्रह्म मेधयाँ। मधु मेधयाँ। ब्रह्मेव मधु मेधयाँ। अद्या नो
 देव सवितः प्रजावथ्सावीः सौभग्म। परा दुष्प्रियः सुव।
 विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म् आ
 सुव। मधु वाता ऋतायुते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
 सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवः रजः। मधु
 घौरस्तु नः पिता। मधुमान्त्रो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
 माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
 दद्यात्। भूष्महृत्यां वा एते ग्रन्ति। ये ब्राह्मणाश्चिसुपर्ण
 पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनन्ति।
 ओम्॥५६॥

ब्रह्मं मे॒धवा॑॥ मधु॑ मे॒धवा॑॥ ब्रह्मे॒व मधु॑ मे॒धवा॑॥ ब्रह्मा॑
दे॒वाना॑ पद्॒वीः कं॒वी॒नामृषि॒र्विप्राणां॑ महि॒षो॑ मृगा॒णां॑म्। श्ये॒नो॑
गृध्रा॒णां॑ङ्कु॑ स्वधि॒तिर्वना॒ना॑ङ्कु॑ सो॒मः॑ पवित्रमत्यैति॑ रेभन्।॑
हु॒सः॑ शुचि॒षद्वसु॒रन्तरिक्ष॒सद्घोता॑ वेदि॒षदति॒र्थिर्दुरोणु॒सत्।॑
नृ॒षद्वर॒सद्वंतसद्व्यो॑मसद्जा॑ गो॒जा॑ क्रृत्जा॑ अंद्रिजा॑ क्रृतं॑
बृहत्। क्रृचे॑ त्वा॑ रुचे॑ त्वा॑ समिथ्संवन्ति॑ सु॒रितो॑ न॒धेना॑ः। अ॒न्तरहृदा॑ मनसा॑ पूयमाना॑ः। घृतस्य॑ धारा॑
अभिचाकशीमि। हिरण्ययो॑ वेत्सो॑ मध्ये॑ आसाम्।
तस्मिन्द्युपर्णो॑ मधुकृत्कुलयी॑ भजन्नास्ते॑ मधुदेवता॑भ्यः।
तस्यांसते॑ हरयः॑ सप्ततीरे॑ स्वधां॑ दुहाना॑ अमृतस्य॑ धारा॑म्।
य इदं॑ त्रिसुपर्णमयोचितं॑ ब्राह्मणाय॑ दद्यात्। वीरहृत्यां॑ वा॑
एते॑ ग्रन्ति। ये॑ ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण॑ पठन्ति। ते॑ सोमं॑ प्राप्नुवन्ति।
आसुहस्रात्पङ्किं॑ पुनन्ति। ओम्॥५७॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्विनाऽवर्धीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ आयुष्यसूक्तम् ॥

यो ब्रह्मा ब्रह्मण उञ्जहार प्राणैः शिरः कृत्तिवासाः पिनाकी।
ईशानो देवः स न आयुर्दधातु तस्मै जुहोमि हविषा
घृतेन॥१॥

विभ्राजमानः सरिरस्य मध्याद्रोचमानो घर्मरुचिर्य अगात्।
स मृत्युपाशानपनुद्य घोरानिहायुषेणो घृतमंतु देवः॥२॥

ब्रह्मज्योतिर्ब्रह्मपतीषु गर्भं यमादधात् पुरुरूपं जयन्तम्।
सुवर्णरम्भग्रहमर्कमुच्चर्यं तमायुषे वर्धयामो घृतेन॥३॥

श्रियं लक्ष्मीमौबलामभिकां गां पष्ठीं च यामिन्द्रसेनेत्युदाहुः।
तां विद्यां ब्रह्मयोनिं सरूपामिहायुषे तर्पयामो घृतेन॥४॥

दाक्षायण्यः सर्वयोन्यः स योन्यः सहस्रशो विश्वरूपा
विश्वरूपाः। ससूनवः सपतयः सयूथ्या आयुषेणो घृतमिदं
जुषन्ताम्॥५॥

दिव्या गणा बहुरूपाः पुराणा आयुश्छिदो नः प्रमथन्तु
वीरान्। तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन मा नः प्रजाः रीरिषो

मौत वीरान्॥६॥

एकः पुरस्ताद्य इदं बभूव यतो बभूव भुवनस्य गोपाः।
यमप्येति भुवनः साम्पराये स नो हविर्धृतमिहायुषेत्तु
देवः॥७॥

वृसून् रुद्रानादित्यान् मरुतोऽथ साध्यान् क्रम्भून् युक्षान्
गन्धर्वाङ्श्च पितृङ्श्च विश्वान्। भृगून् सर्पाङ्श्चाङ्गिरसोऽथ
सुर्वान् घृतः हुत्वा स्वायुष्या महयाम शुश्रत्॥८॥

विष्णो त्वं नो अन्तमः शर्म यच्छ सहन्त्य। प्रतेधारा मधुश्वुत्
उथ्म दुहते अक्षितम्॥९॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयति
परा यक्षमः सुवामि तो। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो
घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेवं
पुत्रमभिरक्षतादिमम्।

॥ भाग्यसूक्तम् ॥

(तैतिरीय ब्राह्मणम् अष्टकम् - ३/प्रश्नः - ८/अनुवाकम् - १)

प्रातरुग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे प्रातर्मित्रा वरुणा प्रातरश्विनां।
प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम॥१॥

प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यो विधृता।
आर्धश्विद्यं मन्यमानस्तुरश्विद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याहं॥२॥

भगं प्रणेतर्भगं सत्यराघो भगेमां धियमुद्व ददन्नः।
भगं प्रणो जनय गोभिरश्वैर्भगं प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम॥३॥

उतेदानीं भगवन्तः स्यामोत प्रपित्व उत मध्ये अहाम्।
उतोदिता मघवन्सूर्यस्य वयं देवानां सुमतौ स्याम॥४॥

भगं एव भगवा अस्तु देवास्तेन वयं भगवन्तः स्याम।
तं त्वा भगं सर्व इज्ञोहवीमि स नो भगं पुर एता भवेह॥५॥

समध्वरायोषसोऽनमन्त दधिक्रावेव शुचये पदायां।
अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो रथमिवाश्वावजिन् आवहन्तु॥६॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छन्तु भद्राः।
घृतं दुर्हना विश्वतः प्रपीना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥७

यो माँऽग्ने भागिनः सन्तमथभागं चिकीर्षति।

अभागमङ्गे तं कुरु मामङ्गे भागिनं कुरु॥८॥

॥नवग्रहसूक्तम्॥

आ सत्येन् रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च।
हिरण्ययैन सविता रथेनाऽदेवो याति भुवना विपश्यन्।
अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम्। अस्य यज्ञस्य
सुक्रतुम्॥ येषामीशो पशुपतिः पशूनां चतुष्पदामुत च
द्विपदाम्। निष्क्रीतोऽयं यज्ञियं भागमेतु रायस्पोषा
यजमानस्य सन्तु॥

अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय आदित्याय नमः॥१॥

अग्निर्मूर्धा दिवः कुकुत्पतिः पृथिव्या अयम्। अपाऽरेताऽसि
जिन्वति। स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षुरा निवेशनी। यच्छान्
शर्म सुप्रथाः। क्षेत्रस्य पतिना वयऽ हिते नेव जयामसि।

गामश्चं पोषयित्वा स नौ मृडार्तीदृशौ॥

अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय अङ्गारकायु नमः॥२॥

प्र वं शुक्राय भानवे भरध्वं हृव्यं मतिं चाग्रये सुपूतम्॥
 यो दैव्यानि मानुषा जुनूङ्प्यन्तर्विश्वानि विद्वनां जिगाति॥
 इन्द्राणीमासु नारिषु सुपलीमहंश्रवम्। न ह्यस्या अपुरं चन
 जरसा मरते पतिः॥ इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः।
 अस्माकंमस्तु केवलः॥

अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय शुक्रायु नमः॥३॥

आप्यायस्वं समेतु ते विश्वतः सोमं वृष्णियम्। भवा वाजस्य
 सङ्गथे॥ अप्सु मे सोमो अब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं
 च विश्वशम्भुवमापश्च विश्वभेषजीः। गौरी मिमाय सलिलानि
 तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
 बभूवुषी॥ सुहस्राक्षरा परमे व्योमन्।

अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय सोमायु नमः॥४॥

उद्धुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृह्येनमिष्टापूर्ते सः सृजेथामयं च। पुनः

कृष्णङ्गस्त्वा पितरं युवानमन्वाताऽसीत्वयि तन्तुमेतम्॥ इदं
विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम्। समूढमस्यपाऽसुरे॥
विष्णोऽराटमसि विष्णोः पृष्ठमसि विष्णोः श्रव्वेस्थो विष्णोः
स्यूरसि विष्णोऽर्घुवमसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा।
अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय बुधायु नमः॥५॥

बृहस्पते अतियदर्यो अर्हाद्विमद्विभाति क्रतुमञ्जनेषु।
यद्वीदयच्छवसर्तप्रजातु तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम्॥
इन्द्रमरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्याते अपिंबः सुतस्य।
तव प्रणीती तवं शूरशर्मन्नाविवासन्ति कवयः सुयज्ञाः॥
ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः।
सबुधियो उपमा अस्य विष्टाः सतश्च योनिमसतश्च विवः॥
अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय बृहस्पतये नमः॥६॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतयै। शंयोरभिस्रवन्तु
नः॥ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता
बभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयङ्गस्याम् पतयो
रयोणाम्। इमं यमप्रस्तुरमाहि सोदाऽङ्गरोभिः पितृभिः

संविदानः। आत्वा मन्त्राः कविशस्ता वंहन्त्वेना राजन्
हुविषां मादयस्व॥

अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय शनैश्चराय नमः॥७॥

कया नश्चित्र आभुवदूती सुदावृधः सखा॥ कया
शचिष्ठया वृता। आऽयङ्गौः पृश्निरक्रमीदसनन्मातरं
पुनः। पितरं च प्रयन्थसुवः। यत्ते देवी निर्ऋतिराबबन्ध
दामं ग्रीवास्वविचर्त्यम्। इदं ते तद्विष्याम्यायुषो न
मध्यादथांजीवः पितुमङ्घि प्रमुक्तः॥

अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय राहवे नमः॥८॥

केतुं कृणवन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे॥ समुषद्विरजायथाः॥
ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो
मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणाऽङ् स्वधिर्तिर्वनानाऽ सोमः
पवित्रमत्येति रेभन्। (ऋक्) सचित्र चित्रं चितयन् तमस्मे
चित्रक्षत्र चित्रतमं वयोधाम्। चन्द्रं रुयिं पुरुवीरं बृहन्तं
चन्द्रचन्द्राभिर्गृणते युवस्व॥

अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय केतवे नमः॥१॥
 ॥ॐ आदित्यादि नवग्रहदेवताभ्यो नमो नमः॥
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नक्षत्रसूक्तम् ॥

(तैतिरीय ब्राह्मणे अष्टकम् - ३/प्रश्नः - ?)

अग्निर्णः पातु कृत्तिकाः। नक्षत्रं देवमिन्द्रियम्। इदमासां
 विचक्षणम्। हविरासं जुहोतन। यस्य भान्ति रश्मयो यस्य
 केतवः। यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा॥। स कृत्तिकाभि-
 रुभिसुवसानः। अग्निर्ण देवः सुविते दधातु॥१॥

प्रजापते रोहिणी वेतु पर्ली॥। विश्वरूपा बृहती चित्रभानुः।
 सा नो यज्ञस्य सुविते दधातु। यथा जीवेम शरदः सर्वीराः।
 रोहिणी देव्युद्गात्पुरस्तात्। विश्वा रूपाणि प्रतिमोदमाना।
 प्रजापतिः हविषा वर्धयन्ती। प्रिया देवानामुपयातु
 यज्ञम्॥२॥

सोमो राजा मृगशीरुषेण आगन्। शिवं नक्षत्रं प्रियमस्य
धामो आप्यायमानो बहुधा जनेषु। रेतः प्रजां यजमाने
दधातु। यत्ते नक्षत्रं मृगशीरुषमस्ति। प्रियः राजन् प्रियतमं
प्रियाणांम्। तस्मै ते सोम हविषां विधेम। शं न एधि द्विपदे
शं चतुष्पदे॥३॥

आद्या रुद्रः प्रथमा न एति। श्रेष्ठो देवानां पतिरघ्नियानांम्।
नक्षत्रमस्य हविषां विधेम। मा नः प्रजाः रीरिषन्मोत
वीरान्। हेती रुद्रस्य परिं णो वृणक्तु। आद्रा नक्षत्रं
जुषताः हविर्नः। प्रमुच्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः
सन्नुदत्तमरातिम्॥४॥

पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसूनः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषां यजामः। एवा
न देव्यदितिरनवा। विश्वस्य भृत्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू
हविषां वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पाथः॥५॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमुभि सम्भूव।

श्रेष्ठो देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो
अस्तु। तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु
पश्चात्। बाधेतां द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः
स्याम्॥६॥

इदं सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषांमनुयन्ति
चेतः। ये अन्तरिक्षं पृथिवीं क्षियन्ति। ते नः सर्पासो
हवमागमिष्ठाः। ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु
सञ्चरन्ति। येषांमाश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो
मधुमञ्जुहोमि॥७॥

उपहृताः पितरो ये मधासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः।
ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्।
ये अग्निदध्या येऽनग्निदध्याः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
याऽश्च विद्म याऽ उ च न प्रविद्मा। मधासु यज्ञऽ सुकृतं
जुषन्ताम्॥८॥

गवां पतिः फल्युनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुणमित्र चारु।

तं त्वा॑ व॒यः स॑नितारः॒ सनी॒नाम्। जी॒वा॑ जी॒वं॒न्तु॒मुप॒
संविशेम। येने॒मा॑ विश्वा॑ भुवं॒नानि॑ सञ्जिता। यस्य॑ देवा॑
अंनु॑ सु॑ यन्ति॑ चेतः। अर्यु॒मा॑ राजा॑ऽजरु॒स्तुविष्मान्।
फल्गु॒नी॒नामृषु॒भो॑ रोरवीति॥९॥

श्रेष्ठो॑ देवानाँ॑ भगवो॑ भगासि। तत्वा॑ विदुः॑ फल्गु॒नी॒स्तस्य॑
वित्तात्। अस्मभ्य॑ क्षुत्रम॒जरः॒ सुवीर्यम्॑। गोमदश्वं॒वदुप॒
सन्तु॒देह। भगो॑ ह दाता॑ भगु॑ इत्प्रदाता। भगो॑ देवीः॑
फल्गु॒नी॒रा॑ विवेश। भगु॒स्येत्तं॑ प्रसुवं॑ गंमेमा। यत्र॑ देवैः॑
संधु॒माद॑ मदेम॥१०॥

आयातु॑ देवः॑ संवितोपयातु। हिरुण्ययेन॑ सुवृता॑ रथेन। वहन्॑
हस्त॑ सुभगं॑ विद्युनापसम्। प्रयच्छन्तु॑ पपुरि॑ पुण्युमच्छ।
हस्तः॑ प्रयच्छत्वमृतं॑ वर्सीयः। दक्षिणेन॑ प्रतिगृभ्णीम्॑ एनत्।
दातारम॒द्य संविता॑ विदेय। यो नो॑ हस्ताय॑ प्रसुवाति॑
युज्ञम्॥११॥

त्वष्टा॑ नक्षत्रम॒भ्येति॑ चित्राम्। सुभः॑ संसं॑ युव॒ति॑

रोचंमानाम्। निवेशयन्नमृतान्मर्त्याङ्गश्च। रूपाणि पिंशन्
भुवनानि विश्वा॑। तन्नस्त्वष्टा तदुं चित्रा विचंष्टाम्। तन्नक्षत्रं
भूरिदा अस्तु मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवतीः सनोतु।
गोभिर्नैः अश्वैः समनकु यज्ञम्॥१२॥

वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ठाम्। तिग्मशृङ्गो वृषभो रोरुवाणः।
समीरयन् भुवना मातुरिश्वा॑। अपु द्वेषांसि नुदतामरातीः।
तन्नो वायुस्तदु निष्ठां शृणोतु। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्।
तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। यथा तरेम दुरितानि
विश्वा॑॥१३॥

दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः। तदिन्द्राग्नी कृणुतां तद्विशाखे।
तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्। पश्चात् पुरस्तादभयं नो अस्तु।
नक्षत्राणामधिपती विशाखे। श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ।
विषूचः शत्रूनपु बाधमानौ। अपु क्षुधं नुदतामरातिम्॥१४॥

पूर्णा पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी
जिंगाय। तस्यां देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे नाके

इह मादयन्ताम्। पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सुजोषः।
 पौर्णमस्युदंगच्छोभमाना। आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा।
 उरुं दुहां यजमानाय यज्ञम्॥१५॥

ऋद्ध्यास्म हव्यैर्नमंसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
 अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वीराः।
 चित्रं नक्षत्रमुदंगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।
 तन्मित्र एति पथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्वितैरन्तरिक्षे॥१६॥

इन्द्रौ ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं तुतारं।
 तस्मिन्वयममृतं दुहानाः। क्षुर्धं तरेम् दुरितिं दुरिष्टिम्।
 पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवै। अषाढाय सहमानाय मीढुर्षै।
 इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमदुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय
 लोकम्॥१७॥

मूलं प्रजां वीरवर्तीं विदेय। पराच्येतु निरक्षितिः पराचा।
 गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्। अर्हर्भूयाद्यजमानाय मह्यम्।
 अहर्नो अद्य सुविते दंधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति।

परांचीं वाचा निरक्षेति नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु
मह्यम्॥१८॥

या दिव्या आपः पर्यसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत
पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः
शङ् स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः।
याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः। यासामषाढा मधुं भक्षयन्ति।
ता न आपः शङ् स्योना भवन्तु॥१९॥

तन्नो विश्वे उपं शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु
यज्ञम्। तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिवृष्टिर्यजमानाय
कल्पताम्। शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः
सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान् देवान् हविषा वर्धयन्तीः।
अषाढाः काममुपं यान्तु यज्ञम्॥२०॥

यस्मिन् ब्रह्माऽभ्यजयसर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम् च
सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहृणीय-
मानम्। उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जितेमौ। तन्नो

नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्। तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम।
तत्रो देवासो अनुजानन्तु कामम्॥२१॥

शृणवन्ति श्रोणाममृतस्य गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि
वाचम्। महीं देवीं विष्णुपलीमजूर्यम्। प्रतीचीमेनाऽ
हविषां यजामः। त्रेधा विष्णुरुग्गायो विचक्रमे। महीं दिवं
पृथिवीमन्तरिक्षम्। तच्छ्रोणैति श्रवे इच्छमाना। पुण्युङ्ग
श्लोकं यजमानाय कृण्वती॥२२॥

अष्टौ देवा वसवः सोम्यासः। चतस्रो देवीरजराः श्रविष्ठाः।
ते यज्ञं पान्तु रजसः पुरस्तात्। संवर्थसरीणममृतः स्वस्ति।
यज्ञं नः पान्तु वसवः पुरस्तात्। दक्षिणतोऽभियन्तु
श्रविष्ठाः। पुण्यं नक्षत्रमभि संविशाम। मा नो
अरातिरघश्चाऽग्ने॥२३॥

क्षत्रस्य राजा वरुणोऽधिराजः। नक्षत्राणाऽशतभिषग्वसिष्ठः।
तौ देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः। शतऽसहस्रां भेषजानि
धतः। यज्ञं नो राजा वरुण उपयोगतु। तत्रो विश्वे अभि

संयन्तु देवाः। तत्रो नक्षत्रः शतभिंषग्जुषाणम्। दीर्घमायुः
प्रतिरद्धेष्जानिः॥२४॥

अज एकपदुदंगात्पुरस्तात्। विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः।
तस्य देवाः प्रसुवं यन्ति सर्वे। प्रोष्टपदासो अमृतस्य गोपाः।
विभ्राजमानः समिधानं उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुदगन्धाम्।
तः सूर्य देवमजमेकपादम्। प्रोष्टपदासो अनुयन्ति
सर्वे॥२५॥

अहिर्बुधियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।
तं ब्रह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्टपदासो अभि रक्षन्ति
सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्टपदास इति यान्
वदन्ति। ते बुधियं परिषद्य त्वन्तः। अहिं रक्षन्ति
नमसोपसद्यां॥२६॥

पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपतीं पशुपा वाजबस्त्यौ।
इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्।
क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः अन्वेतु पूषा।

अन्नं रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजं सनुतां यजमानाय
यज्ञम्॥२७॥

तदश्विनांवश्युजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्ठो सुयमैभिरश्वैः। स्वं
नक्षत्रं हृविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ यजुषां समक्तौ।
यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दृतावमृतस्य
गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां
कृणुमोऽश्युग्म्याम्॥२८॥

अप पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो राजा भगवान्
विचेष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान् हि। सुगं
नः पन्थामर्यं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा।
यस्मिन्नेनमभ्यषिंश्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हृविषा यजाम।
अप पाप्मानं भरणीर्भरन्तु॥२९॥

निवेशनी सुङ्गमनी वसूनां विश्वा रूपाणि वसून्यावेशयन्ती।
सहस्रपोषं सुभगा रराणा सा न आगन्वर्चसा संविदाना॥
यत्ते देवा अदधुर्भाग्येयममावास्ये संवसन्तो महित्वा। सा

नौ यज्ञं पिपृहि विश्वारे रयिं नौ धेहि सुभगे सुवीरम्॥३०॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ शान्ति-पञ्चकम् ॥

शं नौ मित्रः शं वरुणः। शं नौ भवत्वर्यमा। शं नु
 इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे।
 नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं
 ब्रह्म वदिष्यामि। क्रृतं वंदिष्यामि। सुत्यं वंदिष्यामि।
 तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु। अवंतु माम्। अवंतु वक्तारम्।
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१॥

शं नौ मित्रः शं वरुणः। शं नौ भवत्वर्यमा। शं नु
 इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे।
 नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं
 ब्रह्म वदिष्यामि। क्रृतं वंदिष्यामि। सुत्यं वंदिष्यामि।
 तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु। अवंतु माम्। अवंतु वक्तारम्।
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२॥

ॐ सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः

शान्तिः ॥ ३ ॥

नमो वाचे या चौंदिता या चानुंदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परांदुर्माहमृषींमन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टा
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वंदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वंदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासु
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं
 मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ४ ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीं

स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥५॥

॥घोष-शान्तिः॥

शं नो वातः पवतां मातृरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं
भवन्तु नः शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु
शमादित्य उदैतु नः। शिवा नः शन्तमा भव सुमडीका
सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडायै वास्त्वसि
वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छिथ्स्मह्यवास्तुः
स भूयाद्योऽस्मान्देष्टि यं च वृयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि
प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छिथ्स्मह्यप्रतिष्ठः स
भूयाद्योऽस्मान्देष्टि यं च वृयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं
वि वात वाहि यद्रपः। त्वः हि विश्वभेषजो देवानां दूत
ईयसे। द्वाविमौ वातौ वातु आ सिन्धोरा परावतः॥

दक्षं मे अन्य अवातु परान्यो वातु यद्रपः। यददो वातते

गृहेऽमृतस्य निधिरहितः। ततौ नो देहि जीवसे ततौ
 नो धेहि भेषजम्। ततौ नो महु आवहु वातु आवातु
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्रण आयूर्षि तारिषत्।
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सुह यन्मे
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये नार्ता देवतां प्रपद्ये शमानमाखणं
 प्रपद्ये प्रजापते ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्ये ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
 म उर्वन्तरं बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातुं प्राणापानौ मा मा हासिष्टुं मयि मेधां मयि
 प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्रं
 इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो ब्राजो
 दधातु॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभंगेभिः। तत्रो
 मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः।

कया॑ नश्चि॒त्र आ भु॑वदूती सु॒दावृ॒धः सखा॑॥ कया॑ शचि॑ष्ठया॒
वृ॒ता। कस्त्वा॑ स॒त्यो मदा॑नां॒ मः॒हिष्ठो॒ मथ्स॒दन्ध्य॑सः।॒
दृ॒ढाचिदा॒रुजे॒ वसु॑। अ॒भी॒ पु॒णः॒ सखी॑नामवि॒ता॒
ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं॒ भं॒वास्यृ॒तिभिः। वयः॒ सुप॒र्णा॒ उप॑सेदु॒रिन्द्र॑
प्रि॒यमेधा॒ ऋषयो॒ नाधंमानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॒र्णुहि॒ पृ॒र्धि॒
चक्षु॑मुग्ध्य॑स्मान्त्रिधयैव॒ बृ॒द्धान्॥

शं॑ नौ॒ देवीरभिष्ठ॑य आपो॒ भवन्तु॒ पी॒तयै॥ शं॑ योरभिस्ववन्तु॒
नः। ईशा॑ना॒ वार्याणां॒ क्षयन्तीश्वर॒षणी॑नाम्। अ॒पो॒ यांचामि॒
भेष॒जम्। सु॒मित्रा॒ न॒ आप॒ ओषधयः॒ सन्तु॒ दुर्मित्रास्तस्मै॒
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं॒ चं॒ वृयं॒ द्विष्मः। आपो॒ हि॒ षा॒
मयो॒भुवस्ता॒ न॒ ऊर्जे॒ दंधातन।॒ मुहे॒ रणाय॒ चक्षसे॒। यो॒ वः॒
शिवतमो॒ रसस्तस्य॑ भाजयते॒ह नः। उ॒शतीरिव॒ मातरः।॒
तस्मा॒ अर॑ गमाम॒ वो॒ यस्य॒ क्षयाय॒ जिन्वथ॥

आपो॒ जु॒नयथा॒ च नः। पृ॒थिवी॒ शान्ता॒ साग्निना॑ शान्ता॒ सा॒
मे॒ शान्ता॒ शुच॑ शमयतु। अ॒न्तरिक्षे॑ शान्तं॒ तद्वायुना॑ शान्तं॒

तन्मै शान्तं शुचं शमयतु। द्यौः शान्ता सादित्येन शान्ता
 सा मे शान्ता शुचं शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं
 शान्तिदीर्घाः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः
 शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः शान्तिश्वन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि
 शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गर्भः
 शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म
 शान्तिर्ब्रह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु
 शान्तिः। तयाह शान्त्या सर्वशान्त्या महं द्विपदे चतुष्पदे
 च शान्ति करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह श्रीश्व
 हीश्व धृतिश्व तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्वैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माऽश्रीश्व हीश्व धृतिश्व तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्वैतानि मा मा हासिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीनाऽरसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताऽ
 अनु। तच्छुद्देवहिंतं पुरस्तांच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः

शतं भवाम् शरदः शतः शृणवाम् शरदः शतं प्रब्रवाम्
 शरदः शतमर्जीताः स्याम् शरदः शतं ज्योक्तुं सूर्यं दृशे।
 य उद्गाम्हुतोऽर्णवाद्विभ्राजमानः सरिरस्य मध्याथ्स
 मा वृषभो लौहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मण मुही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं
 दिवं दाधार पृथिवीं सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्वेदोऽधिविस्तसत्। मेधामनीषे माविशताः सुमीचीं
 भूतस्य भव्यस्यावरुद्ध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गम्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महिं गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अधते स्याम।
 ब्रह्म प्रावदिष्म तत्रो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ मन्त्रपुष्पम् ॥

ॐ भद्रं कर्णभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा॑ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

योऽपां पुष्यं वेदं। पुष्यवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 चन्द्रमा वा अपां पुष्यम्। पुष्यवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति।
 अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
 वेद॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
 भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान्
 भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो
 वायोरायतनं वेदं। आयतनवान् भवति॥

आपो वै वायोरायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। असौ वै तपत्रपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। योऽमुष्य तपत आयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत आयतंनम्॥

आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतंनम्। आयतंनवान् भवति॥

य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥ योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। पर्जन्ये वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतंनम्।

आ॒यतंनवा॒न् भवति। य ए॒वं वेदं। योऽपा॒मायतंन् वेदं॥
 आ॒यतंनवा॒न् भवति। सं॒व॒थ्सुरो वा अ॒पा॒मायतंनम्।
 आ॒यतंनवा॒न् भवति। यः सं॒व॒थ्सरस्याऽऽयतंन् वेदं।
 आ॒यतंनवा॒न् भवति। आपो वै सं॒व॒थ्सरस्याऽऽयतंनम्।
 आ॒यतंनवा॒न् भवति। य ए॒वं वेदं। योऽप्सु नावुं प्रतिष्ठितं
 वेदं। प्रत्येव तिष्ठति॥

रा॒जा॒धि॒रा॒जाय॑ प्रसह्यसा॒हिने॑॥ नमौ व॒यं वैश्रवणाय॑
 कुर्महे। स मे कामा॒न्कामकामाय॑ मह्यम॑॥ का॒मेश्वरो
 वैश्रवणो ददातु। कुबेराय॑ वैश्रवणाय॑। महारा॒जाय॑ नमः॥
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ तैत्तिरीय-आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भुद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरज्जैस्तुष्टुवा॑ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भुद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरज्जैस्तुष्टुवा॑ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपमापामुपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः॥१॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सुह सञ्चस्करद्धिया। वायव्यश्चा
रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्वुहः। देवीभुवनसूवरीः।

पुत्रवृत्वाय मे सुता महानाम्नीर्महामानाः। मुहुसो मंहसुः
स्वः। देवीः पर्जन्यसूक्तरीः। पुत्रवृत्वाय मे सुता॥२॥

अपाश्च्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्च्युष्णिमपा रघम्। अपाग्रामपं
चावर्तिम्। अपदेवीरितो हिता। वज्रं देवीरजीताङ्श्च। भुवनं
देवसूक्तरीः। आदित्यानदिति देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषंता।
शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः। सुमृडीका
सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दरिः॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।
सर्वस्माद्बुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं काल-
विशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याऽस्यन्दते
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सोरुः सर्ती न निवर्तते। एवं
नानासमुत्थानाः। कालाः सवथसुरङ्गं श्रिताः। अणुशश्च

मंहशुश्रा॑ सर्वे॑ समव॑यन्त्रितम्। सतै॑ः सुर्वै॑ः संमाविष्टः। ऊरु॑
संन्नि॑ निवर्तते। अधिसंवथ्सरं विद्यात्। तदेव॑ लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च मंहद्विश्रा॑। सुमारूढः प्रदृश्यते। संवथ्सरः
प्रत्यक्षेण। नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरो॑ विक्लिघः पिङ्गः।
एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सुहस्त्रं तत्र॑ नीयते।
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृथस्त्रं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सतै॒न्द्रियाणि। जुल्पितं त्वेव॑ दिह्यते। शुक्लकृष्णे॑
संवथ्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तै॑ अन्यद्यजुतं तै॑ अन्यत्। विषुरूपे॑ अहनी॑ द्यौरिवासि। विश्वा॑
हि माया अवसि॑ स्वधावः। भद्रा॑ तै॑ पूषान्त्रिह॑ रातिरस्त्विति॑।
नात्र॑ भुवनम्। न पूषा। न पश्ववः। नाऽऽदित्यः संवथ्सर एव
प्रत्यक्षेण प्रियतं॑ मं विद्यात्। एतद्वै संवथ्सरस्य प्रियतं॑ मः॑
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पथ्स्यमानो भुवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

साक्षानां सप्तमाहुरेकज्ञम्। षड्द्युमा कृषयो देवजा
इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रेजन्ते
विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा
सखायमब्रवीत्। जहांको अस्मदीषते। यस्तित्याज
सखिविद् सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। कृतुरकृतुना
नुद्यमानः। विननादाभिधावः। पष्ठिश्च त्रिशंका वल्लाः।
शुक्लकृष्णौ च पाष्ठिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
वसुभिः सह। सुवृथसुरस्य सवितुः। प्रेषकृत्रथमः स्मृतः।
अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूङ्शं परिरक्षितः। एुता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदश्यते।
एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु
वक्ष्यामः। कृतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां रुद्रगणः।
ग्रीष्मेणाऽर्वत्ते संह। निजहन् पृथिवीं सर्वम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि।

आदित्यानां निबोधता। संवर्थसरीणं कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददत्ताऽ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्वाऽ
 ऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव
 दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्यु चक्षुषी। या वै
 प्रजा भ्रंशयन्ते। संवर्थसरात्ता भ्रंशयन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवर्थसरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्यु इत्युर्थः॥११॥

[३]

अक्षेदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कुनीनिके। आङ्गे चाद्रंणं
 नास्ति। क्रूभूणां तन्निबोधता। कुनकुभानि वासाऽसि।
 अहतानि निबोधता। अन्नमश्रीत मृज्मीता। अहं वौ
 जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्रन्त इव। वातवन्तो मरुद्रणाः।
 अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
 अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अकुद्धस्य
 योथस्यमानस्य। कुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतशक्षुषी विद्यात्।

अक्षणयोः क्षिपुणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहवः स्वतपसः।
मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सुप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासाःसि। अष्टिवैत्रिशतग्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असश्वत। नैव देवो न मत्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नागिर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृकंचन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्लिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुज्यामछिनथस्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बाहृस्पत्यस्य।
एतदुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्लिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्गयोऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्गयेण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैन रुद्र आरुको भवति। य एवं

वेदं॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वक्षोऽतिरक्षात्। शिशीरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
नं वासाऽसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु नं
हिं स्नातः। सृतस्तद्वेवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्षिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै
सर्वं ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेदा। स खलु संवर्थसर एतैः सेनानीभिः
सुह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रुपत्सः। तस्यैषा
भवति॥१८॥

अवद्रुपत्सो अशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः
सुहसैः। आवर्तमिन्द्रः शच्याधमन्तम्। उपस्थुहि तं
नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सुह। असुरान्
परिवृश्चति। पृथिव्यशुमती। तामन्ववस्थितः संवर्थसुरो दिवं

चां नैवं विदुषाऽज्ञायार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्।
यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि।
सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं सनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान्
विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपुन्ति। ऊर्ज दुहाना
अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरु न
जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्थसूर्य अर्पिताः सुप्त
साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयैममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाञ्चोत्तिर्लभन्ते। तान्ध्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति।
भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि। सप्त
शीर्घण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्ध्सप्त
सूर्यानिति। पञ्चकर्णं वाथस्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेष्यूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ज्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त मंहामेरुम्। एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतंज्ञा निहने। तिष्ठन्नातपुन्ति। तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सुसूर्यो दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सुस दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सुस होतार कृत्विजः। देवा आदित्यां ये सुस। तेभिः सोमाभी रक्षणं इति। तदप्याम्नायाः। दिग्भ्राज कृतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूर्मीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्धसहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदंसी इति। नानालिङ्गंत्वादृतूनां
नानांसूर्यंत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिंता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टांत
उर्ध्वम्। तेषांमेषा भवति। चित्रं देवानामुदंगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्वेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। क्वायं संवध्सुरो मिथः। क्वाहः क्वेयं
देव रुत्री। क्व मासा ऋतवः श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः।
निमेषास्त्रुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो
यान्ति सम्रति। काला अपसु निविशन्ते। आपः सूर्ये
सुमाहिताः॥२६॥

अन्नाण्युपः प्रपद्यन्ते। विद्युथसूर्ये सुमाहिता। अनवर्णे इमे
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदंसी। किञ्चिद्विदत्रान्तरा भूतम्।
येनेमे विधृते उभे। विष्णुनां विधृते भूमी। इति वंशस्य
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे

दशस्यै॥२७॥

व्यंष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमुभितो मृयूखैः।
किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीस्ति: किं परायणम्। एको
युद्धारयद्वेवः। रेजती रोदसी उमे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः।
अक्षरादीस्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्वेवः। यद्विष्णोरेक-
मुत्तमम्॥२८॥

अग्रयो वायवश्वैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं
मृत्युम्। अवम् मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा।
आभोगास्त्वेवं संयन्ति। युत्रं पुण्यकृतो जनाः। ततो
मध्यममायन्ति। चतुमग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा
पापकृतः। युत्रं यातयुते यमः। त्वं नस्तद्वह्न्यन् प्रब्रूहि। युदि-
वैथाऽसुतो गृहान्॥३०॥

कृश्यपादुदिताः सूर्याः। पृपात्रिर्घन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासुवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। युथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तुत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासुवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैव विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धागमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्थसुस वासुवाः। रोहन्ति पूर्वा रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यथसर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नये सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिषां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अंजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्किराधाश्च ससंमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिंता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपत्तन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हुन्ति॥३५॥
य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानन्द्राद। अङ्गारिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवां गरुगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी

बभूवुषी॥ सहस्राक्षरा परमे व्योमन्त्रिति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदं व्याख्याताः। ताननुकूलमिष्यामः। वृग्रहवः
स्वतुपसः॥ ३७॥

विद्युन्महसे धूपयः। श्वापयो गृहमेधांशेत्येते। ये चेमे-
उशींमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषां मेषां भवति।
समानमेतदुदकम्॥ ३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमि पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्नय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा
उपासते। महर्षिमस्य गोत्सारम्। जमदग्निमकुर्वत।
जमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य
तृत्सासः॥ ३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छुं
योरावृणीमहे। ग्रातुं यज्ञाय। ग्रातुं यज्ञपतये। दैवीं

स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदौ। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[१]

सुहस्रवृदियं भूमिः। परं व्योम सुहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनंता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजुतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवधः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी
चरथः सः सखायौ। तावश्विनारासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती
आगतं सूर्ययां सह। त्यग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रथं
न कश्चिन्मृवां (२) अवाहाः। तमूहथुन्मिरात्मन्वर्तीभिः।
अन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्मः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्धिः। नासंत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्धिः
षड्श्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबन्धाति शाम्बुरः।
आपपूर्षम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्यँ सुतृतं
विदित्वैव। बुहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्सोमतृफसुषु। स
सङ्गामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिंपाति तत्। स तद्गोभिः
स्तवाँऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति परिवृत्याऽ-
स्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहुर्गर्भं
दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वृथ्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता
अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वृथ्सौ। अग्निश्चाँ-
ऽदित्यश्च। रात्रेर्वथ्सः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वृथ्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्यां। ता

अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वृथसौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव
प्रतिपद्येते। सेयः रात्रीं गर्भिणीं पुत्रेण संवर्सति। तस्या वा
एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिंश्च भवति।
य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य
वृथसः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितैषां प्रलो अभिरक्षति व्रतम्।
मुहः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्यषिविश्वतः।
अतस्तनूर्न तदामो अश्रुते। शृतासु इद्वहन्तस्तथमाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असतः सुद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सुपात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्युश्च। नक्षत्रैः
शङ्कुतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्चस्याऽवर्तिकामस्य।

अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृशे कुहृचिद्वैयुः।
अदंव्यानि वरुणस्य ब्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तथ्सवितुवरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तथ्सवितुर्वृणीमहे। वृयं देवस्य
भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्यसः। नक्तं
तान्यभवन्वृशो। अस्थ्यस्था सम्भविष्यामः। नाम् नामैव
नाम मै॥५०॥

नपुः संकु पुमाङ्गुर्ल्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजेऽ-
यक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम भूतानि।
अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। श्लियः सुतीः। ता उमे पुः स
आहुः। पश्यदक्षुणवान्नविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स इमा
चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानाथ्सवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनज्ञलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुश्वत्। तमजिह्वा असश्वत्।

ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु
जनः श्रद्धयात्। मृत्युर्मा मारुयादितिः। हसितः रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
स्नेहं विद्धि तत्। अतृष्युङ्स्तृष्यध्यायत्। अस्माज्ञाता मै
मिथू चरन्न। पुत्रो निरकृत्या वैदेहः। अचेता यश्च चेतनः।
सु तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुश्चत्॥५३॥

सोऽजिंहो असश्रंत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तथसम्भवस्य ब्रुतम्।
आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकाश्मेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
वातप्राजिगति विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्चति। यच्छेतान् रोहिताङ्शश्चाग्नेः।
रथे युक्ताऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते।
द्वाभ्यामिष्ये विश्शत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिशता च।

नियुद्धिर्वायविह तां विमुश्च॥५५॥

[११]

आतंनुष्व प्रतंनुष्वा उद्धमाऽऽधंम् सन्धंमा आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधौहि यः पुमान्। इतः सित्क९
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्घाताः संहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि
मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दृधन्वेव
ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा
मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।
अणुभिश्च महद्द्विश्च॥५७॥

निधृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
संवथ्सरो विषूवर्णः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योऽ

सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽगच्छ हरिव आगच्छ
मेधाति॒थेः। मेष वृषणश्वस्य मे॒ने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जारा। कौशिकब्राह्मण गौतमं ब्रुवाण।
अरुणाश्वा॑ इहागंताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसो-
ज्ञयः। अग्निश्च जातवेदाश्वेत्येते। ताम्राश्वा॑स्ताम्रुरथाः।
ताम्रवर्णा॑स्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुर्गदतः। इतो रुद्राः॑
पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिंश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहाऽगंताम्। रथेनोदकुवर्त्मना। अफसुषा॑ इति॒
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासाऽसि॑ च। कालावयवानामितः॑
प्रतीच्या। वासात्या॑ इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा॑
भवति। वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि।
ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण
उपस्तरणमसि॥६०॥

[अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अ॒ष्टयौनीमृष्टपुत्राम्। अ॒ष्टपंलीमि॒मां मही॑म्। अ॒हं वेद्
नै॑ मै॒ मृत्युः। न चामृत्युरुघा॒ऽहरत्। अ॒ष्टयौन्य॒ष्टपुत्रम्।
अ॒ष्टपंदि॒दमन्तरि॒क्षम्। अ॒हं वेद् नै॑ मै॒ मृत्युः। न
चामृत्युरुघा॒ऽहरत्। अ॒ष्टयौनीमृष्टपुत्राम्। अ॒ष्टपंलीमू॑मू॒
दिवम्॥६१॥

अ॒हं वेद् नै॑ मृत्युः। न चामृत्युरुघा॒ऽहरत्। सुत्रामाणं
मृही॒मू॒ षु। अ॒दिति॒द्यौरदि॒ति॒रन्तरि॒क्षम्। अ॒दिति॒र्माता॒
सै॒ पिताै॒ सै॒ पुत्रः। विश्वै॒ देवाै॒ अ॒दितिै॒ पञ्चजना॑ः।
अ॒दिति॒र्जा॑तम॒दिति॒र्जनि॒त्वम्। अ॒ष्टौ॒ पुत्रासो॒ अ॒दिते॑ः। ये
जातास्तु॒न्वै॒ परि॑ देवां॑ (२) उप॒प्रै॒श्स॒सभि॑ः॥६२॥

पुरा॑ मार्ता॑ण्डमास्यत्। स॒सभि॑ः पुत्रैरदि॒तिः। उप॒प्रै॒त्पूर्व्य॑
युगम्॑। प्रुजायै॑ मृत्यवे॑ तंत्। पुरा॑ मार्ता॑ण्डमाभर॑दिति॑।
ताननुक्र॑मिष्यामः। मि॒त्रश्व॑ वरुणश्वा॑। धाता॑ चार्यमा॑ च॑।
अ॒शश्व॑ भग्नश्वा॑। इन्द्रश्वा॑ विवस्वा॑श्वेत्येतो। हि॒रुण्युग्मो॑

हृसः शुचिष्टत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः
प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सुप्त पुरुषः॥६३॥

[यथा स्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा
मे प्रजाया मा पशुनाम्। मा मम प्राणानादायोदगः। असौ
योऽस्तुमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तु गाः। असौ
प्रजाया मा पशुनाम्। मा मम प्राणानादायास्तु गाः। असौ
य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मे प्रजाया मा पशुनाम्। मा मम प्राणैरापूर्यिष्ठाः। असौ
योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मे
प्रजाया मा पशुनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि
नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसर्पन्ति
च। मा मे प्रजाया मा पशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत्

मोथ्सृपता॥६५॥

इमे मासा॑श्वार्धमा॒साश्वै॑। सर्वेषां भूताना॑ं प्रा॑णैरप॑प्रसर्पन्ति॑
चोथ्सृपति॑ च। मा॑ मै॑ प्रुजाया॑ मा॑ पंशूनाम्। मा॑ मम॑
प्रा॑णैरप॑प्रसृपतु॑ मोथ्सृपता। इम ऋृतवं॑। सर्वेषां भूताना॑ं
प्रा॑णैरप॑प्रसर्पन्ति॑ चोथ्सृपति॑ च। मा॑ मै॑ प्रुजाया॑ मा॑ पंशूनाम्।
मा॑ मम॑ प्रा॑णैरप॑प्रसृपतु॑ मोथ्सृपता। अ॒यः॑ संवथ्सृरः। सर्वेषां
भूताना॑ं प्रा॑णैरप॑प्रसर्पति॑ चोथ्सृपति॑ च॥६६॥

मा॑ मै॑ प्रुजाया॑ मा॑ पंशूनाम्। मा॑ मम॑ प्रा॑णैरप॑प्रसृपु॑ मोथ्सृप।
इदमहः। सर्वेषां भूताना॑ं प्रा॑णैरप॑प्रसर्पति॑ चोथ्सृपति॑ च। मा॑
मै॑ प्रुजाया॑ मा॑ पंशूनाम्। मा॑ मम॑ प्रा॑णैरप॑प्रसृपु॑ मोथ्सृप।
इयः॑ रात्रिः। सर्वेषां भूताना॑ं प्रा॑णैरप॑प्रसर्पति॑ चोथ्सृपति॑ च।
मा॑ मै॑ प्रुजाया॑ मा॑ पंशूनाम्। मा॑ मम॑ प्रा॑णैरप॑प्रसृपु॑ मोथ्सृप।
ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। एतद्वो मिथुनं॑ मा॑ नो॑ मिथुनः॑ रीढ्वम्॥६७॥

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानाऽँ स्थाने
 स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानाऽँ स्थाने स्वतेजसा
 भानि। आदित्यानामादित्यानाऽँ स्थाने स्वतेजसा भानि।
 सताऽँ सत्यानाम्। आदित्यानाऽँ स्थाने स्वतेजसा भानि।
 अभिधून्वतांमभिघ्रताम्। वातवंतां मूरुताम्। आदित्यानाऽँ
 स्थाने स्वतेजसा भानि। क्रम्भूणामादित्यानाऽँ स्थाने
 स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानाऽँ स्थाने
 स्वतेजसा भानि। संवर्ध्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा
 नो मिथुनऽ रीढ्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ब्राजस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने

स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा
नो मिथुनः रीढ्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानाः
रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। व्यवदातानाः रुद्राणाः
स्थाने स्वतेजंसा भानि। वासुकिवैद्युतानाः रुद्राणाः स्थाने
स्वतेजंसा भानि। रजतानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि।
परुषाणाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि। श्यामानाः रुद्राणाः
स्थाने स्वतेजंसा भानि। कपिलानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि।
उद्धर्वानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि।
वैद्युतानाः रुद्राणाः स्थाने स्वतेजंसा भानि।
प्रभ्राजमानीनाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजंसा भानि।
व्यवदातीनाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजंसा भानि।

वासुकिवैद्युतीना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रजताना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणा॒ ॒
 रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामाना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒
 स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलाना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने
 स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वाना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने स्वतेजसा
 भानि। अवपतन्तीना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वैद्युतीना॒ ॒ रुद्राणीना॒ ॒ स्थाने स्वतेजसा भानि।
 ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं ॒
 गृद्धम्॥७१॥

[१७]

अथग्रेरष्टपुरुषस्य। अग्ने: पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस

उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पङ्किराधस
 उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। विसर्पिण
 उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः।
 दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं गैद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नुरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नुरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नुरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नुरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्नस्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत्वित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
 त्वष्टा वो रुपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
 आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।

चन्द्रमा॑ दि॒क्षु। नक्षत्राणि॑ स्वलोके। ए॒वा ह्य॑वा। ए॒वा ह्य॑ग्ने।
ए॒वा हि॑ वायो। ए॒वा है॑न्द्र। ए॒वा हि॑ पूषन्। ए॒वा हि॑
देवा॑ः॥७४॥

[२०]

आप॑मापाम्॒पः सर्वा॑ः। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमुतः। अ॒ग्निर्वा॑युश्च
सूर्यश्च। सुह॑ संश्वस्करद्धिया। वाय्वशा॑ रश्मि॒पतंयः।
मरी॑च्यात्मानो॑ अद्रुहः। देवीभुवन॒सूवरी॑ः। पुत्र॒वृत्वाय॑ मे
सुत। महानाम्नीर्महामानाः। मुह॒सो मंहसु॑ः स्वः॥७५॥
देवी॑ः पर्जन्य॒सूवरी॑ः। पुत्र॒वृत्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्च्युष्णिमपा॑
रक्षः। अ॒पाश्च्युष्णिमपा॑ रघम्। अपा॑ग्रामपचावर्तिम्।
अप॑देवीरितो॑ हित। वज्र॑ देवीरजीताङ्श्च। भुवनं॑ देव॒सूवरी॑ः।
आ॒दित्यानदिति॑ देवीम्। योनिनोर्धमुदीषत॥७६॥

भ॒द्रं कर्ण॑भिः॑ शृणुयाम॑ देवा॑ः। भ॒द्रं पश्येमा॑क्षभिर्यज॑त्राः।
स्थि॑रैरङ्गैस्तुष्टुवा॑ संस्तुन॑भिः। व्यशेम॑ देवहितुं॑ यदायुः।
स्व॑स्ति नु॑ इन्द्रो॑ वृद्धश्रेवा॑ः। स्व॑स्ति नः॑ पूषा॑ विश्ववेदा॑ः।

स्वस्ति नुस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
 केतवो अरुणासश्च। कृष्णो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा
 हि। सुमाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तंमा
 भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
 ते व्योम सुन्दरिः॥७७॥

[२१]

यौऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 य एवं वेद। यौऽपामायतन् वेद। आयतनवान् भवति।
 अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यौऽग्नेरायतन्
 वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
 भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतन् वेद। आयतनवान्
 भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो
 वायोरायतन् वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं

वेदं। योऽपामायतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। असौ वै तपत्रपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। योऽमुष्यु तपत आयतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। आपो वा अमुष्यु तपत आयतंनम्॥८०॥

आयतंनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यश्चन्द्रमसं आयतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमसं आयतंनम्। आयतंनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेदं। योऽपामायतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेदं॥८२॥

योऽपामायतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतंनं वेदं। आयतंनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽ-

यत्नम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवध्सरो वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। यः संवध्सरस्याऽयतनं वेदं।
आयतनवान् भवति। आपो वै संवध्सरस्याऽयतनम्।
आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपसु नावं प्रतिष्ठितां वेदं। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अपसु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयसन्। सूर्य शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वौ गृह्णाम्युत्तमिति। इमे वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदग्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमपसु ह्यं

चीयते । असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः । तमभितं एता
अबीष्टका उपदधाति । अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः । पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु ॥८६॥

अथौ आहुः । सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति । एतद्ध स्म वा
आहुः शण्डिलाः । कमग्निं चिनुते । सत्रियमग्निं चिन्वानः ।
संवर्थसरं प्रत्यक्षेण । कमग्निं चिनुते । सवित्रमग्निं चिन्वानः ।
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण । कमग्निं चिनुते ॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः । प्राणान्प्रत्यक्षेण । कमग्निं चिनुते ।
चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः । ब्रह्म प्रत्यक्षेण । कमग्निं चिनुते ।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः । शरीरं प्रत्यक्षेण । कमग्निं चिनुते ।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः ॥८८॥

इमांलोकान्प्रत्यक्षेण । कमग्निं चिनुते । इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति । य एवासौ । इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती ।
तमिति । योऽग्नेर्मिथूया वेदं । मिथुनवान्वति । आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः । मिथुनवान्वति । य एवं वेदं ॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमांसन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तुर्मनसि कामः समवर्तता। इदं
सृजेयुमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वंदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥१०॥

सुतो बन्धुमस्ति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कुवयो
मनीषेति। उपैनन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेदो स तपोऽतप्यत। स तपस्तस्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्माऽसमासीत्। ततोऽरुणः केतवो वातरशना ऋषयु
उदातिष्ठन्॥११॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसः। सौऽपाम्। अन्तरतः कूर्म भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।
मम् वैत्वञ्चाऽसा। समभूत्॥१२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासुमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।

स सुहस्रशीर्षा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्।
 भूत्वोद्दतिष्ठत्। तम्ब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं सम्भूः। त्वमिदं
 पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायाऽप्यः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादंधात्। एवा ह्येवेति। तते आदित्य
 उद्दतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत
 उपादंधात्। एवा ह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुद्दतिष्ठत्। सा
 दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादंधात्। एवा हि
 वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुद्दतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
 उपादंधात्। एवा हीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उद्दतिष्ठत्। सोर्दीची
 दिक्। अथारुणः केतुर्मध्य उपादंधात्। एवा हि पूषन्निति।
 ततो वै पूषोद्दतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादंधात्। एवा हि देवा इति।
 ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सुरसुश्वोद्दतिष्ठन्। सोर्ध्वा
 दिक्। या विप्रुषो विपरोपतन्। ताम्योऽसुरा रक्षा ऽसि

पिशाचाश्वोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्धो हि ते
समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥९६॥

आपो हु यद्वृहतीर्गभूमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तते इमेध्यसृज्यन्ते सर्गः। अद्यो वा इदः
समभूत्। तस्मादिदः सर्वं ब्रह्म स्वयम्भिति। तस्मादिदः
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवामिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्।
आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥९७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो
दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा कृतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमुभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमास्वा। सर्वमवरुद्ध्य।
तदेवानुप्राविशति। य एवं वेदं॥९८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपाः रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयित्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति

वर्ष्या॑ गृह्णाति। ता॒ः पुरस्तादुप॑दधाति। ए॒ता॒ वै॒ ब्र॑ह्मवर्चु॒स्या॒
आप॑ः। मुख॑त् ए॒व ब्र॑ह्मवर्चु॒समवंरुन्धे। तस्म॒॑न्मुख॑तो॒
ब्र॑ह्मवर्चु॒सितरः॥१९॥

कूप्या॑ गृह्णाति। ता॒ दक्षिण॑त् उप॑दधाति। ए॒ता॒ वै॒
तेज॑स्विनी॒राप॑ः। तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षिण॑तो॒ द॑धाति।
तस्मा॑दक्षिणोऽर्घस्तेज॑स्वितरः। स्थावुरा॑ गृह्णाति। ता॒ः
पुश्चादुप॑दधाति। प्रतिंष्ठिता॒ वै॒ स्थावुराः। पुश्चादेव
प्रतिंतिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता॒ उत्तरत् उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा॒ ए॒ता॒ वहन्तीरिवोद्भ॑तीरिव
आकूज॑तीरिव॒ धावन्तीः। ओज॑ ए॒वास्योत्तरुतो॒ द॑धाति।
तस्मा॑दुत्तरोऽर्घ॑ ओज॑स्वितरः। सुभार्या॑ गृह्णाति। ता॒ मध्य॑
उप॑दधाति। इयं॑ वै॒ सुभार्याः। अस्यामेव॑ प्रतिंतिष्ठति।
पुल्वुल्या॑ गृह्णाति। ता॒ उपरिष्टादुपाद॑धाति॥१०१॥

अ॒सौ॑ वै॒ पुल्वुल्याः। अ॒मुष्यामेव॑ प्रतिंतिष्ठति। दिक्ष॑प॑दधाति।
दिक्षु॑ वा॒ आप॑ः। अन्नं॑ वा॒ आप॑ः। अ॒न्धो॑ वा॒ अन्नं॑ जायते।

यदेवाज्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणः केतवो
वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठां शतधां हि। समाहितासो सहस्रधायस्मिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेदे॥१०३॥

[२४]

जानुद्ग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां
सर्वत्वायां। पुष्करपर्णः रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो
वै पुष्करपर्णम्। सत्यः रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मा-
दस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्कर्द्धिया
इति। वाय्वश्चां रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छुद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्तः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्च-
चितंय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या
वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः।
परोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतम् ग्निं चिनुते।
य उचैनमेवं वेदं॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबोष्टका
उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं
मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कम् ग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतम् ग्निं चिन्वानः। कमग्निं
चिनुते। चातुर्होत्रियम् ग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।

वैश्वसृजम् ग्निं चिन्वानः। कम् ग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुम् ग्निं चिन्वानः। कम् ग्निं चिनुते। इम-
मारुणकेतुकम् ग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ
सङ्स्फोलयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।
सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याङ्गं ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेदै। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशुनाम्। यदापेः। पशुनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेदै॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति।
य एवं वेदै। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्गश्चिन्वीत।
वज्रो वा आपेः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो

यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठौवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनंतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं
वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनंभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका आपः।
य एतमुग्निं चिनुतो। य उचैनमेवं वेदं॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं
च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्धिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्तवस्वं प्रप्तवस्व। आण्डीभवज् मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुश्वस्वं स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं

कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्मै तीरिषत्। उत्तिष्ठतु मा स्वंस।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृष्णासः। सूर्येण
सुयुजोषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याऽ हिरण्मयः कोशः। स्वर्गे लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽऽ-
वृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्ति प्रजां
ददुः। विश्राजमानाऽ हरिणीम्। यशसां सम्परीवृताम्। पुरऽ
हिरण्मर्यो ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी।
इह चामुत्रं चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतित्रिता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।
अग्निस्तदनुवेधति। अशृतासः शृतासुश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्तो। इन्द्रमग्निं च ये
विदुः। सिक्ता इव संयन्ति। रशिमिभिः समुदीरिताः। अस्मा-
लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत् वीत् वि च

सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुण्णन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये
च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गरेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजंगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्नि विलबम्। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं
मे अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो
रायो धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्णीर्णी गृध्रशीर्णी च। अपेतो निरकृतिः हथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजङ्गः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायंया सह।
अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुमुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च
दीधिरे। रथैन किंशुकावता। अग्ने नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पूर्जन्यायु प्रगायता। दिवस्पुत्राय मीदुषे। स नो
युवसमिच्छतु। इदं वचः पूर्जन्याय स्वराजै। हृदो
अस्त्वन्तरन्तद्युयोता। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।
सुपिष्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवा
कृणोत्यर्वताम्। पूर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनुरायुः पुनर्भगः। पुनब्रह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनुराददे। दीर्घायुत्वायु
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिद्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन
मामूमृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अन्द्यस्तिरोऽधाऽजायता। तव वैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि
सप्तलान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाण्डो मायां वैश्रवणः।

रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान्॥ १२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं
विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।
शतद्वाटारंगमन्ता। सुहार्यं नगरं तवं। इति मन्त्राः।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिः हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदयै कौबेरायायं बलिः॥ १२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्वोपतिष्ठेत।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणां वयुः स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मा हि सीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमच्छीति। अथ
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥ १२६॥

तिरोऽधा: स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा

भूवः स्वाहा०। तिरोऽधा० स्वं स्वाहा०। तिरोऽधा० भूर्भूवः
स्वं स्वाहा०। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुता०
भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुज्ञीता। परः
सुप्तजन्नाद्वेषि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेदा॒ क्षुद्यन्निदं भजनताम्। सर्वार्था॑
नं सिद्ध्यन्ते। यस्ते॑ विधातुं को भ्राता॒। ममान्तरहृदये॑
श्रितः॥१२८॥

तस्मा॑ इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मै॒र्थान्मा॑ विवेदीत्।
मयि॑ स्वाहा०। राजाधिराजाय॑ प्रसह्यसाहिनै०। नमो॑ वय॑
वैश्रवणाय॑ कुर्महे। स मे॑ कामान्कामकामाय॑ मह्यम॑।
कामेश्वरो॑ वैश्रवणो॑ ददातु। कुबेराय॑ वैश्रवणाय॑। महाराजाय॑
नमः। केतवो॑ अरुणासश्च। क्रृष्यो॑ वातरशनाः। प्रतिष्ठां॑
शतधा॑ हि। समाहितासो॑ सहस्रधाय॑ सम्। शिवा॑ नः॑ शन्तमा॑
भवन्तु। दिव्या॑ आपु॑ ओषधयः। सुमृडीका॑ सरस्वति। मा॑
ते॑ व्योम सन्दर्शि॥१२९॥

[३१]

संवथ्सरमेतद्वत् चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिष्वणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्त्विन्द्रियमि-
त्येतेनानुवाकेन। उद्घृतपरिपूताभिरद्धिः कार्यं कुर्वत्॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्रये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवथ्सराय। वरुणायारुणायेति
त्रितहोमाः। प्रवृग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्ये-
धीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वै जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकः संङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दुद्यात्। शिवा-
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कङ्सं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
यथाशक्ति वा। एव ङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भुद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
 स्थिरैररङ्गैस्तुष्टुवा॑ संस्तुनूर्भिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
 स्वस्ति नु इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नुस्ताक्ष्ये॑ अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

हरिः ॐ॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके प्रथमः
 प्रश्नः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावली ॥

ॐ। शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वर्यमा। शं
 नु इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे।
 नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म
 वदिष्यामि। क्रृतं वदिष्यामि। सुत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु।

तद्वक्तारं मवतु। अवंतु माम्। अवंतु वक्तारम्। ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः॥१॥

सुत्यं वंदिष्यामि पश्च च॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं
सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पश्च॥ [२]

सुह नौ यशः। सुह नौ ब्रह्मवर्चसम्। अथातः
सङ्हिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पश्चस्वधिकरणेषु।
अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता
महासङ्हिता इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी
पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सुन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः
पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सुन्धिः। वैद्युतः
सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सुन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।

इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्।
 पितोत्तररूपम्। प्रजा सुन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
 इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
 वारख्सुन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
 महासङ्खिताः। य एवमेता महासङ्खिता व्याख्याता वेद।
 सन्धीयते प्रजाया पुशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
 लोकेन॥६॥

सुन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृताऽसम्बूभूवं।
 स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्।
 शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां
 भूरि विश्रुतवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिंहितः। श्रुतं
 मे गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासाऽसि मम गावश्च। अन्नपाने च

सर्वदा। ततो मे श्रियुमावहं। लोमशां पृशुभिः सुह स्वाहा॥
 आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ वि माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः
 स्वाहा॥ प्र माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ दमाऽऽयन्तु
 ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ शमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ ८॥
 यशो जनेऽसानि स्वाहा॥ श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा॥
 तं त्वा भगु प्रविशानि स्वाहा॥ स मा भगु प्रविशु स्वाहा॥
 तस्मैन्न्यसहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा॥ यथाऽपि
 प्रवत्ता यन्ति। यथा मासा अहर्जुरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
 धातुरायन्तु सुर्वतः स्वाहा॥ प्रतिवेशोऽसि प्र मा भाहि प्र मा
 पद्यस्व॥ ९॥

वित्तन्वाना शमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा धातुरायन्तु सुर्वतः स्वाहैकं च॥———— [४]

भूर्भुवः सुवुरिति वा एतास्तिस्मो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां
 चतुर्थीम्। माहोचमस्यः प्रवेदयते। महु इति। तद्व्याप्तिः। स
 आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुवु
 इत्यन्तरिक्षम्। सुवुरित्यसौ लोकः॥ १०॥

महु इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।

भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसावाव सर्वाणि ज्योतीर्षषि
महीयन्ते। भूरिति वा क्रचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
यजूर्षषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मण् वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्मः।
अन्नेन् वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्वतस्नश्वतुर्धा।
चतस्नश्वतस्नो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूर्षषि वेद द्वे च। [५]

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः।
अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तने इवावलम्बते।
सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्युपोह्य
शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ॥१३॥
सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्।

आप्रोति मनस्स्पतिम्। वाक्यंति॒श्चक्षु॑प्पतिः। श्रोत्रपतिर्वि-
ज्ञानपतिः। ए॒तत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्मं।
सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धमृतम्।
इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावृमृतमेकं च॥ [६]

पृथि॒व्यंतरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदि॒शाः। अ॒ग्निर्वा॑युरा॑दि॒त्य-
श्चन्द्रमा॑ नक्षत्राणि। आपु॑ ओषधयो॑ वनस्पतय आकाश
आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानौऽपान
उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो॑ वाक्कक्। चर्म मांसङ्गं
स्नावास्थि॑ मञ्जा। ए॒तद॑धि विधायुर्षिरवैचत्। पाङ्कुं वा
इदं सर्वम्। पाङ्कुनैव पाङ्कुं स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥ [७]

ओमिति॑ ब्रह्मं। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति॑
ह स्म वा अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति। ओमिति॑
सामानि॑ गायन्ति। ओऽशोमिति॑ शस्त्राणि॑ शस्त्रसन्ति।
ओमित्येष्वर्युः प्रतिग्रं प्रतिगृणाति। ओमिति॑ ब्रह्मा॑

प्रसौति। ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः
प्रवृक्ष्यन्नाहु ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशं॥ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने
च। तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। शमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्याय-
प्रवचने च। अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च।
प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति सत्यवचा-
राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्ठिः। स्वाध्यायप्रवचने
एवेति नाको मौद्रल्ल्यः। तद्धि तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च पद्म॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिंवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिंवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनींव स्वमृतंमस्मि। द्रविण् १ सर्वचसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं पद॥

[१०]

वेदमनूच्याऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायांन्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेथसीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयाऽसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिथ्सा वा
वृत्तविचिकिथ्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा

धर्मकामाः स्युः। यथा तै तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तुथाः।
 अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मुखिनः। युक्ता
 आयुक्ताः। अलूक्षां धर्मकामाः स्युः। यथा तै तेषु वर्तेरन्।
 तथा तेषु वर्तुथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
 वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु
 चैतंदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमंदितव्यं तानि त्वयोपास्यनि स्यात्तेषु वर्तेरन्थस्त च॥—[११]

ॐ। शं नौ मित्रः शं वरुणः। शं नौ भवत्वर्यमा।
 शं नृ इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नृ विष्णुरुरुक्रमः। नमो
 ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव
 प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। क्रृतमंवादिषम्। सृत्यमंवादिषम्।
 तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सृत्यमंवादिषु पञ्च च॥—[१२]

हरिः ॐ॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके सप्तमः

प्रश्नः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विंद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मविदांप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं
ब्रह्म। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽशज्जुते
सर्वान्कामान्ध्यसुह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मा-
दात्मनं आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः।
अग्नेरापः। अन्धः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽ-
न्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव
शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा।
इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काशं पृथिवीः श्रिताः।
अथो अन्नेनैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नः
हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्माध्यसर्वैषधमुच्यते। सर्वं वै

तेऽन्नंमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मा॑थ्सर्वैषुधमुच्यते। अन्नाऽद्भूतानि॒ जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च॑ भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यंते इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नंरसुमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा॑ प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविंध एव। तस्य पुरुषविंधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव॑ शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकांश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षेको भूवति॥२॥

प्राणं देवा अनु॑ प्राणन्ति। मनुष्याः॑ पश्वश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मा॑थ्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव तु आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्माथ्सर्वायुषमुच्यंते इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा॑ मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविंध एव।

तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव
शिरः। ऋगदक्षिणः पूक्षः। सामोत्तरः पूक्षः। आदेश आत्मा।
अथवाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षेत्रोक्तो भूवति॥३॥

यतो वाचो निवर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो
विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा।
यं पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध
एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव
शिरः। ऋतं दक्षिणः पूक्षः। सत्यमुत्तरः पूक्षः। योग आत्मा।
महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षेत्रोक्तो भूवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदौ। तस्माचेन्न
प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्धसमशजुत
इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यं पूर्वस्य। तस्माद्वा
एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽनन्दमयः।

तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि एव। तस्य पुरुषविधिताम्।
 अन्वयं पुरुषविधिः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः
 पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं
 प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥५॥

असंन्नेव सं भवति। असुद्ध्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति
 चेद्वेदा। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शारीर
 आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानुमुं
 लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानुमुं लोकं
 प्रेत्य। कश्चिथ्समश्जुता(३) उ। सोऽकामयत। बुहु स्यां
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा। इदं
 सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तथसृष्टा। तदेवानु प्राविशत्।
 तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
 निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं
 च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तथसत्यमित्याचक्षते।
 तदप्येष क्षोको भवति॥६॥

असुद्धा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सद्जायत।
 तदात्मानङ्गं स्वयंमकुरुत। तस्मात्थ्मुकृतमुच्यते इति। यद्वै
 तथ्मुकृतम्। रसो वै सः। रसङ्गं ह्येवायं लब्ध्वाऽनन्दी
 भुवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्यैवैष
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भुवति। यदा ह्यैवैष
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भुवति। तत्त्वेव
 भयं विदुषोऽमन्वानुस्य। तदप्येष श्लोको भुवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
 श्वेन्दृश्व। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽनन्दस्य मीमांसा
 भुवति। युवा स्याथ्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो
 बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
 मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां आनन्दाः।

स एको मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य।
 ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दाः।

स एको देवगन्धर्वाणां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहत्स्य।
ते ये शतं देवगन्धर्वाणां मानुन्दाः।

स एकः पितृणां चिरलोकलोकानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहत्स्य। ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानां-
मानुन्दाः।

स एक आजानजानां देवानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहत्स्य। ते ये शतमाजानजानां देवानां मानुन्दाः।

स एकः कर्मदेवानां देवानां मानुन्दः। ये कर्मणा
देवानां पियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामंहत्स्य। ते ये शतं
कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः।

स एको देवानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहत्स्य। ते ये
शतं देवानां मानुन्दाः।

स एक इन्द्रस्याऽनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहत्स्य। ते ये
शतमिन्द्रस्याऽनुन्दाः।

स एको बृहस्पतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहत्स्य। ते ये

शतं बृहस्पतेरानुन्दः।

स एकः प्रजापतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानुन्दः।

स एको ब्रह्मण् आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासांवादित्ये। स एकः। स यं एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रत्येत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष क्षेको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्रा॑प्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतंश्चनेति। एतः ह वावं न तुपति। किमहः साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानः स्पृणुते। उभे ह्यैवैष एते आत्मानः स्पृणुते। य एवं वेदा। इत्युपनिषत्॥९॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।

तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

हरिः ॐ॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके अष्टमः
प्रश्नः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससारा। अर्धाहि भगवो
ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं
मनो वाचमिति। तः हौवाच। यतो वा इमानि
भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि
संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तुस्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससारा।
अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तः हौवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स

तपस्तस्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यंजानात्। प्राणाद्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तः होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तस्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यंजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तः होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तस्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यंजानात्। विज्ञानाद्येव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं

पितंरमुपससारा। अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। तः हौवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपे ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तुत्प्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्येव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्युभि संविशन्तीति। सैषा भाग्वी वारुणी
विद्या। परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रति-
तिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया
पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्।
प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः।
तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद
प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया
पशुभिर्ब्रह्मवर्चुसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।
ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः

प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतिष्ठितिः। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतिष्ठितिः। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया च विधया बहुन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते। एतद्वै मुखतोऽन्नं राघ्म्। मुखतोऽस्मा अन्नं राघ्यते। एतद्वै मध्यतोऽन्नं राघ्म्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राघ्यते। एतद्वा अन्ततोऽन्नं राघ्म्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राघ्यते। य एवं वेदा। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः समाजाः। अथ देवीः। तृप्तिरिति

वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिषेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 मंहान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्म
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्व्यभेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्व्यभणः परिमर इत्युपासीत। पर्येण
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपलाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स यं एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्द-
 मयमात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामान्नी कामरूप्यनु-
 संश्वरन्। एतथ्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अहङ्क्षोकृकृद्दहङ्क्षोकृकृद्दहङ्क्षोकृकृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्यु। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य

ना(३) भाङ्ग। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्मन्मन्मदन्तमा(३) द्विः। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम्।
 सुवर्णं ज्योतीः। य एवं वेदं इत्युपनिषत्॥१०॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

हरिः ॐ॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके नवमः
 प्रश्नः समाप्तः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भस्य पारे भुवंनस्य मध्ये नाकंस्य पृष्ठे मंहुतो मर्हीयान्।
 शुक्रेण ज्योती॑षि समनुप्रविष्टः प्रजाप॑तिश्वरति॒ गर्भे॑
 अन्तः॥ यस्मिन्निद॑ सं च॑ विवैति॒ सर्वं यस्मिन्देवा॑ अधि॑
 विश्वे॑ निषेदुः। तदेव भूतं तदु॑ भव्यंमा॑ इदं तदक्षरे॑ परमे॑
 व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च॑ दिवं मर्हीं च॑ येनाऽऽदित्यस्तप॑ति॒
 तेजसा॑ ब्राजसा॑ च। यमन्तः संमुद्रे कृवयो॑ वर्यन्ति॑ यदक्षरे॑
 परमे॑ प्रजाः॥ यतः॑ प्रसूता॑ जगतः॑ प्रसूती॑ तोयैन जीवान्॑
 व्यसंसर्ज॑ भूम्याम्। यदोषधीभिः॑ पुरुषान्पशूङ्क्षु॑ विवेश
 भूतानि॑ चराचराणि॑॥ अतः॑ परं नान्युदर्णीयसः॑ हि॑ परांत्परं॑
 यन्महतो॑ महान्तम्। यदैकम्॑व्यक्तमनन्तरूपं॑ विश्वं॑ पुराणं॑
 तमसः॑ परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु॑ सृत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म॑ परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं॑
 बहुधा॑ जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति॑ भुवंनस्य॑ नाभिः॑॥
 तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथसूर्यस्तदु॑ चन्द्रमाः॑। तदेव शुक्रम्॑मृतं॑

तद्वह्म तदापुः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जन्मिरे विद्युतः
पुरुषादधिं। कला मुहूर्ताः काष्ठश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥
अर्धमासा मासां क्रृतवः संवथ्सुरश्च कल्पन्ताम्। स आपः
प्रदुघे उभे इमे अन्तरिक्षमयो सुवः॥ नैनंमूर्ध्वं न तिर्यञ्च
न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येषो कश्चन तस्य नाम
मुहद्यशः॥२॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनेनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृत्सो य एनं विदुरमृतास्ते
भवन्ति॥ अद्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि
देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उगर्भे अन्तः।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्गुणास्तिष्ठति
विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
उत विश्वतस्पात्। सं बहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी
जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान्
यत्र विश्वं भवत्येकनीक्लम्। यस्मिन्निर्दः सं च विचैकः

स ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वैचे अमृतं नु
विद्वान्नन्धुर्वो नाम् निहितं गुहांसु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहांसु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्।
स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि
विश्वां। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्ता।
परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि
दिशः परि सुवः। क्रृतस्य तनुं विततं विचृत्य
तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य भूतानि
पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
क्रृतस्याऽत्मनाऽत्मानमभिसम्बभूव। सदस्स्पतिमद्वतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपुग्नन्निरकृतिं मम॥४॥

पशूङ्क्षु मह्यमावहु जीवनं च दिशों दिशा। मा नो
हिं सीञ्जातवेदो गामश्चं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगंहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तत्रौ रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तत्रौ रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि। तत्रौ दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय धीमहि॥५॥

तत्रौ नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तत्रः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तत्रौ गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तत्रौ ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तत्रौ विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदुष्ट्राय धीमहि॥६॥

तत्रौ नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि। तत्रौ आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तत्रौ अग्निः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि।

तन्नो दुर्गिः प्रचोदया॑त्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सुहृस्तुपरंमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वे हरतुं मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्नुनाशनी। काण्डा॑त्काण्डात् प्रुरोहन्ती परुषः परुषः
परि॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सुहस्त्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि॑
सुहस्त्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हुविषा॑
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा॑
धारयिष्यामि रक्षस्व मा॑ पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्घेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हने॑ मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपैनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहिं मे
पुष्टि॑ त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके॑ प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णदु मृत्तिके। तया॑ हुतेन

पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत इन्द्रं भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मघवन्धुग्धि
 तव तत्र ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा
 विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
 स्वस्तिदा अभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति
 नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति
 नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्युस्तृपलंप्रभर्मा धुनिः
 शिर्मीवञ्छरुमां ऋजीषी। सोमो विश्वान्यतसावनानि
 नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः।
 सबुधियो उपमा अस्य विष्णाः सतश्च योनिमसतश्च
 विवेः। स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी।
 यच्छानः शर्म सप्रथाः। गन्धद्वारां दुराधरूषां नित्यपुष्टां
 करीषिणीम्। ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्।

श्रीर्मे भजतु। अलक्ष्मीर्मे नश्यतु। विष्णुमुखा वै
देवाश्छन्दोभिरिमाँलोकाननपजुय्यमभ्यंजयन्। महाऽङ्ग्रो
वज्रंबाहुः षोडशी शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नौ मधवा करोतु हन्तु पाप्मानं यौऽस्मान्
द्वेष्टि। सोमानुङ्ग स्वरंणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं
य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमुलं कुर्सीदं तस्मिन्थसीदतु
यौऽस्मान् द्वेष्टि। चरंणं पुवित्रं वितंतं पुराणं येन पूतस्तरंति
दुष्कृतानि। तेन पुवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमराति
तरेम। सजोषा इन्द्र सगाणो मरुद्धिः सोम पिब वृत्रहञ्छूर
विद्वान्। जुहि शत्रूऽ रपु मृधौ नुदस्वाथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। सुमित्रा न आपु ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वृयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
मयो भुवस्ता न ऊर्जे दंधातन॥११॥

महेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय

जिन्वथा आपौ जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मै देहि याचितः। यन्मया
भुक्तम् साधूनां पापेभ्यंश्च प्रतिग्रंहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च
पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्न्यैऽप्सुमते नम् इन्द्रायु नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽज्ञ्यः॥१२॥

यदपां क्रूं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशुनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शातु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुको
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्वह्यसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वंधमर्षणः। इमं मै गङ्गे यमुने
सरस्वति शुतुद्वि स्तोमं सचता परुष्णिया। असिक्रिया
मरुदवृधे वितस्तयाऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। क्रृतं च
सत्यं चाभीद्वात्तपुसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत् ततः।

समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवथ्सुरो अंजायत। अहोरात्राणि
 विदध्दिश्वस्य मिषुतो वशी। सूर्यचन्द्रमसौ धाता
 यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो
 सुवः। यत्पृथिव्याऽ रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदेसी।
 इमाऽस्तदापो वरुणः पुनात्वंघमरूषणः। पुनन्तु वसंवः
 पुनातु वरुणः पुनात्वंघमरूषणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
 गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योरहिरुण्मयम्।
 द्यावांपृथिव्योरहिरुण्मयऽ सङ्श्रितऽ सुवः॥१४॥

स नः सुवः सऽशिंशाधि। आर्द्र ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
 ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
 अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा॥
 अकार्यकार्यवकीर्ण स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः।
 वरुणोऽपामंघमरूषणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रुजो
 भूमिस्त्वमाऽ रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। आक्रान्तसमुद्रः

प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा० वृषा॑ पवित्रे
अधि॒ सानो॒ अव्यै॒ बृहस्पोमो॑ वावृधे॑ सुवान॒ इन्दुः॥१५॥

[१]

॥दुर्गासूक्तम्॥

जातवेदसे सुनवाम् सोममरातीयुतो निदंहाति॑ वेदः। स
नः पर्षदति॑ दुर्गाणि॑ विश्वा॑ नावेव॑ सिन्धुं॑ दुरिताऽत्यग्निः।
तामग्निवर्णं॑ तपसा॑ ज्वलन्ती॑ वैरोचनी॑ कर्मफलेषु॑ जुष्टाम्।
दुर्गा॑ देवी॑ शरणम्॑ हं प्रपंद्ये॑ सुतरसि॑ तरसे॑ नमः। अग्ने॑ त्वं
पारया॑ नव्यो॑ अस्मान्त्स्वस्तिभिरति॑ दुर्गाणि॑ विश्वा॑। पूश्चं
पृथ्वी॑ बहुला॑ न उर्वी॑ भवा॑ तोकाय॑ तनयाय॑ शं योः। विश्वानि॑
नो दुर्गहा॑ जातवेदः॑ सिन्धुं॑ न नावा॑ दुरिताति॑ पर्षि।
अग्ने॑ अत्रिवन्मनसा॑ गृणानो॑ अस्माकं॑ बोध्यविता॑ तनूनाम्।
पृतनाजित॑ सहमानमग्निमुग्र॑ हुवेम॑ परमाधस्थाँत्। स
नः॑ पर्षदति॑ दुर्गाणि॑ विश्वा॑ क्षामद्वेवो॑ अति॑ दुरिताऽत्यग्निः।
प्रलोषि॑ कमीडयो॑ अध्वरेषु॑ सनाच्च॑ होता॑ नव्यश्च॑ सथिस्ते॑।

स्वाश्चांगे तु नुवं पि प्रयस्वास्मभ्यं च सौभग्मायं जस्व।
गोभिर्जुष्टम् युजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकं स्य
पृष्ठम् भि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नम् ग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो ऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय
स्वाहा सुवरन्नमादित्यायं दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं
चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो
भूर्भुवः सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
सुवरादित्यायं दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः
स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्र
ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्नये च पृथिव्यै च महृते च स्वाहा भुवौ वायवे
 चान्तरिक्षाय च महृते च स्वाहा सुवर्गादित्याय च दिवे
 च महृते च स्वाहा भूर्भुवः सुवेश्वन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च
 दिग्भ्यश्च महृते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो
 भूर्भुवः सुवर्महुरोम्॥१९॥

[५]

॥ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं
 पाहि विभावसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि नो अग्न एकया। पाह्युत द्वितीयया। पाह्यूर्ज तृतीयया।
 पाहि गीर्भिश्च तुसृभिर्वसो स्वाहा॥२१॥

[७]

॥वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषमो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाऽस्याविवेश।

सताऽ शिक्यः पुरोवाचौपनिषदिन्द्रो["] ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥२२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासु
कर्णयोः श्रुतं मा च्योङ्दुं ममामुष्यु ओम्॥२३॥

[९]

॥तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सुत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः
सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्पः॥२४॥

[१०]

॥विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गृन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो
दूराद्गृन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽविहितामवक्रामे यद्युवे

युवे ह वा विहृयिष्यामि कृतं पंतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं
जुगुफ्सेत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अनोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य
जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमान-
मीशम्। सुस प्राणः प्रभवन्ति तस्मांस्तार्चिषः सुमिधः
सुस जिह्वाः। सुस इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा
गुहाशायां निहिताः सुस संसा अतः समुद्रा गिरयश्च
सर्वेऽस्माऽस्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा
ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
पदवीः कंवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बृह्णि प्रजां जनयन्ती
सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहांत्येनां

भुक्तभौगामजौऽन्यः॥२६॥

हृसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्गोता वेदिषदतिंथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसद्वत्सद्योमसद्जा गोजा क्रतुजा अंद्रिजा
 क्रृतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
 घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं
 वृषभ वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमाऽ उदारदुपाऽशुनाऽ
 सममृतत्वमानट। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा
 देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपं ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः
 शृङ्गोऽवमीद्वैर एतत्। चत्वारि शृङ्गां त्रयो अस्य पादां द्वे
 शीरुषे सुप्त हस्तांसो अस्य। त्रिधां बुद्धो वृषभो रोरवीति
 मुहो देवो मर्त्याऽ आविवेश॥२७॥

त्रिधां हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गविं देवासो घृतमन्विन्दन्।
 इन्द्र एकाऽ सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया निष्ठतक्षुः।
 यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो मुहर्षिः।

हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नौ देवः शुभया स्मृत्या
 संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्विस्मान्नाणीयो
 न ज्यायौऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि
 तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया
 धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां
 विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः
 सन्ध्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके तु
 परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दुहं विपापं
 परमैश्मभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसङ्घस्थम्। तत्रापि दुहं
 गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ
 स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः
 परः स मुहेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं

देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमात्मित्यं विश्वं
 नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपर्जीवति।
 पतिं विश्वस्याऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
 महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
 नारायणः परः। नारायणं परं ब्रह्म तत्वं नारायणः
 परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
 किञ्चिङ्गथसर्वं दृश्यते श्रूयुतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्वं तथसर्वं
 व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश
 प्रतीकाशः॒ हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा
 वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
 भाती विश्वस्याऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तु-
 लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मैन्सर्वं
 प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।
 सोऽग्रभुग्निर्भजन्ति नाहारमजरः कविः। तिर्यगृध्र्वमधः

शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापांदतलमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतौयदमध्यस्थाद्विद्युलेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्युणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता क्रृचस्तद्वचा मण्डलः स क्रृचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्रां मण्डलः स साम्रां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूँषि स यजुषा मण्डलः स यजुषां लोकः सैषा त्रयेवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥३१॥

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेजः ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रं मात्मा मनौ
 मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
 कः किं कं तथस्त्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतुमः स्वयम्भु
 ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्थिता
 समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ ३२ ॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय
 नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय
 नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।
 दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय
 नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय
 नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।

आत्मलिङ्गायु नमः। परमायु नमः। परमलिङ्गायु नमः।
 एतथ्सोमस्यं सूर्यस्यु सर्वलिङ्गं ह स्थापयुति पाणिमन्त्रं
 पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सुद्योजातं प्रपद्यामि सुद्योजाताय वै नमो नमः। भुवे भ॒वे
 नाति भवे भवस्व माम्। भुवोद्भवायु नमः॥३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवायु नमो ज्येष्ठायु नमः श्रेष्ठायु नमो रुद्रायु नमः
 कालायु नमः कलविकरणायु नमो बलविकरणायु नमो
 बलायु नमो बलप्रमथनायु नमः सर्वभूतदमनायु नमो
 मनोन्मनायु नमः॥३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरै॒भ्योऽथ॑ घोरै॒भ्यो घोर॑घोरंतरेभ्यः। सर्वै॒भ्यः सर्व॑शर्वै॒भ्यो
नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय वि॒द्महे॑ महादेवाय॑ धीमहि। तत्रौ॑ रुद्रः
प्रचोदयात्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः॑ सर्वविद्यानामीश्वरः॑ सर्वभूतानां॑ ब्रह्माधिंपति॑ब्रह्मणो-
ऽधिंपति॑ब्रह्मां॑ शिवो॑ मैं अस्तु॑ सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिरण्यबाहवे॑ हिरण्यवर्णाय॑ हिरण्यरूपाय॑ हिरण्यपतये-

अम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमो नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
विंरूपाक्षं विश्वरूपायु वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्रायु नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्मुहो
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च
यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्रायु नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कदुद्राय प्रचेतसे मीदुष्टमायु तव्यसे। वो चेमु शन्तम् ९ हुदे।
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्रायु नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकंडत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽऽहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्चं॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदीर्दिर्देवा गंन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां
माता मेदिनीं महता महीं सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वीं
बहुला विश्वा भूता कंतुमा का या सा सत्येत्यमृतेति
वासि॑ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपे वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पश्व आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापौ विराडापः
स्वराडापश्छन्दांस्यापे ज्योतींष्यापे यजूंष्यापः
सत्यमापः सर्वा देवता आपे भूर्भुवः सुवरापु ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपैः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पूता पुनातु माम्। पुनन्तु
 ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा
 दुश्शरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापौऽसुतां च प्रतिग्रहङ्कु
 स्वाहा॥ ४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
 रक्षन्ताम्। यद्वा पापंमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
 पञ्चामुदरेण शिश्जा। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
 मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
 स्वाहा॥ ४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
 रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापंमकारिषम्। मनसा वाचा
 हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्जा। रात्रिस्तदवलुम्पतु।

यत्किं च दुरितं मयि॑। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि॑
जुहौमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म॑ इत्यारूपम्। गायत्रं
छन्दं परमात्म॑ सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु॑ वरंदा देवी॑ अक्षरं॑ ब्रह्मसम्मितम्। गायत्री॑
छन्दसां॑ मातेदं ब्रह्म॑ जुषस्वं॑ मे। यदह्न॑त्कुरुते॑
पापं॑ तदह्न॑त्प्रतिमुच्यते। यद्रात्रिय॑त्कुरुते॑ पापं॑
तद्रात्रिय॑त्प्रतिमुच्यते। सर्वं॑ वर्णं॑ महादेवि॑ सुन्ध्याविद्ये॑
सुरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि॑ सहोऽसि॑ बलमसि॑ भ्राजोऽसि॑ देवानां॑ धाम्

नामांसि विश्वंमसि विश्वायुः सर्वमसि सुर्वायुरभिभूरो
 गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
 यामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
 गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुरहृदयः रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्घायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदां षड्क्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोगे ओं भूः। ओं भुवः। ओ॒
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ॒ सुत्यम्।
 ओं तथस्वितुवरैण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयौत्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-

ज्ञाता गच्छ दैवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता
प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधुं क्षरन्ति
तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमाप्ते ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्मेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्मेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावृथ्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्षह। यास्ते
सोम प्राणाङ्स्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयांचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। ब्रह्महृत्यां वा एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणाश्चिसुपर्ण
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। असुहस्रात्पङ्किं पुनन्ति।

ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्मं मेर्धया॑॥ मधु॑ मेर्धया॑॥ ब्रह्मंमेव मधु॑ मेर्धया॑॥ अद्या नो
देव सवितः प्रजाव॑स्सावी॒ः सौभंगम्। परा॑ दुःखप्रियः सुव।
विश्वांनि देव सवितर्दुरितानि॒ परा॑ सुव। यद्भुद्रं तन्म् आ
सुव। मधु॑ वाता॑ क्रतायु॒ते मधु॑ क्षरन्ति॒ सिन्ध्यंवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु॑ नक्तंमुतोषसि॒ मधु॑मत्पार्थिवः॒ रजः। मधु॑
द्यौरस्तु नः पिता। मधु॑मान्नो॒ वनुस्पतिर्मधु॑मा॒ अस्तु॒ सूर्यः।
माध्वीर्गाव॑ भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयांचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहृत्यां वा एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहुस्त्रात्पङ्किं पुनन्ति।
ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्मं मेर्धवा॑॥ मधु॑ मेर्धवा॑॥ ब्रह्मंमेव मधु॑ मेर्धवा॑॥ ब्रह्मा
देवाना॑ पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो

गृध्राणां तु स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 हृसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसङ्घोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदजा गोजा क्रतुजा अंद्रिजा क्रतुत
 बृहत्। क्रृचे त्वा रुचे त्वा समिथ्वंवन्ति सुरितो न
 धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
 अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्ये आसाम्।
 तस्मिन्सुपुर्णो मधुकृत्कुलयी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।
 तस्याऽस्ते हरयः सप्तरीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य
 धाराम्। य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्।
 वीरहृत्यां वा एते घन्ति। ये ब्राह्मणान्निसुपर्ण पठन्ति। ते
 सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहुस्नात्पङ्किं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥मेधासूक्तम्॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना।
 त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥

त्वया जुष्टं कृषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽगतश्रीरुत त्वया ॥
त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न
मेधे ॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे
अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्तजा। अफसुरासु च या मेधा
गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैर्वीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा ॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विशरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या।
ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका
जुषन्ताम् ॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि

सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पुर्णं वनस्पतेरिवाभिनः शीयताऽ रुयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाऽ रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योम्नायतां पात्वऽहस्ते ज्योग्जीवा
जुरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादधु यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः।
 प्रत्यौहतामुञ्चिना मृत्युमस्मादेवानामग्रे भिषजा
 शर्चाभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्।
 ब्रह्म सरुपमनुमेदमागदयनं मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्कैरग्निमिञ्चान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर-
 क्रृध्वाऽति मृत्युं तराम्युहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां
 मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषां विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा
 न उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा

नंस्तु नुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नंस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीरहुविष्मन्तो नमसा
विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूवा
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयः स्याम् पतयो
रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वृशी। वृषेन्द्रः पुर एतु
नः स्वस्तिदा अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

ऋग्बकं यजामहे सुगृन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वरुकमिव
बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीयु माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये ते सुहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान् यज्ञस्य
मायया सर्वनिवं यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा॑ मृत्यवे॒ स्वाहा॑॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑॥ मनुष्यकृतस्यैनंसो-
ऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑॥ पितृकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑॥
आत्मकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑॥ अन्यकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑॥
अस्मलकृतस्यैनंसोऽव्यजंनमसि॑ स्वाहा॑॥ यद्द्विवा च नक्तं चैनश्चकृम-

तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑॥ यथस्वपन्तश्च जाग्रत्तश्चैनश्चकृम
 तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑॥ यथसुषुप्तश्च जाग्रत्तश्चैनश्चकृम
 तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑॥ यद्विद्वाऽसुश्चाविद्वाऽसुश्चैनश्चकृम
 तस्यावयजंनमसि स्वाहा॑॥ एनस एनसोऽवयजनमसि
 स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वौ देवाश्चकृम जिह्या॑ गुरुमनंसो वा॒ प्रयुती देवु॒ हेडंनम्।
 अरावा॑ यो नो॑ अभि॑ दुच्छुनायते॒ तस्मिन्नदेनो॑ वसवो॒ निधेतनु॒
 स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्त्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो॑ नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं॑
 करोमि कामः कर्ता॑ नाहं॑ कर्ता॑ कामः॑ कार्यिता॑ नाहं॑
 कार्यिता॑ एष ते काम कामाय॑ स्वाहा॑॥ ७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्ममो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानुष्ण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश लक्ष्मीश पुष्टीश

कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु
जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मै शुद्धन्तां ज्योतिरुहं विरजा॑
विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥ वाङ्नश्वक्षुःश्रोत्रजिह्वाग्राणरेतो-
बुद्ध्याकृतिःसङ्कल्पा मै शुद्धन्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासुङ् स्वाहा॑॥ त्वक्रम्ममाऽसरुधिरमेदोमज्ञास्त्रायवो-
उस्थीनि मै शुद्धन्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥
शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्चोपस्थपायवो
मै शुद्धन्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मै शुद्धन्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासुङ् स्वाहा॑॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मै शुद्धन्तां ज्योतिरुहं विरजा॑
विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा॒ मै

शुद्धून्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥
 मनोवाक्यायकर्मणि मै॑ शुद्धून्तां ज्योतिरुहं विरजा॑
 विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ अव्यक्तभावेरहङ्कैर्ज्योतिरुहं
 विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ आत्मा मै॑ शुद्धून्तां
 ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥ अन्तरात्मा
 मै॑ शुद्धून्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥
 परमात्मा मै॑ शुद्धून्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा
 भूयासु॒ स्वाहा॑॥ क्षुधे स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासायु॑ स्वाहा॑॥
 विविट्यै॑ स्वाहा॑॥ ऋग्विधानायु॑ स्वाहा॑॥ कषो॒त्कायु॑
 स्वाहा॑॥ क्षुत्पिपासामलं॑ ज्येष्ठामलक्ष्मीर्णशयाम्यहम्।
 अभूतिमसंमृद्धिं॑ च॑ सर्वान्निर्णुद॑ मे॑ पाप्मानः॒ स्वाहा॑॥
 अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मै॑
 शुद्धून्तां ज्योतिरुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥८३॥

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अुग्रये स्वाहा०। विश्वैभ्यो देवेभ्यः स्वाहा०। ध्रुवाय भूमायु
स्वाहा०। ध्रुवक्षितये स्वाहा०। अच्युतक्षितये स्वाहा०। अुग्रये
स्विष्टकृते स्वाहा०॥ धर्माय स्वाहा०। अधर्माय स्वाहा०। अन्धः
स्वाहा०। ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा०॥ ८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा०। गृह्याभ्यः स्वाहा०। अवसानेभ्यः
स्वाहा०। अवसानपतिभ्यः स्वाहा०। सर्वभूतेभ्यः स्वाहा०।
कामाय स्वाहा०। अन्तरिक्षाय स्वाहा०। यदेजति जगति
यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा०। पृथिव्यै स्वाहा०।
अन्तरिक्षाय स्वाहा०॥ ८५॥

दिवे स्वाहा०। सूर्याय स्वाहा०। चन्द्रमसे स्वाहा०। नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा०। इन्द्राय स्वाहा०। बृहस्पतये स्वाहा०। प्रजापतये
स्वाहा०। ब्रह्मणे स्वाहा०। स्वधा पितृभ्यः स्वाहा०। नमो रुद्राय
पशुपतये स्वाहा०॥ ८६॥

देवेभ्यः स्वाहा०। पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः।

मूनुष्येभ्यो हन्ता०। प्रजापतये स्वाहा०। परमेष्ठिने स्वाहा०।
 यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मै अस्तु
 धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनधान्ये स्वाहा०। ये भूताः
 प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः।
 तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टि पुष्टिर्तिर्दधातु
 स्वाहा०॥८७॥

[६७]

ॐ तद्वृह्मा। ओ० तद्वायुः। ओ० तदात्मा। ओ० तथसृत्यम्।
 ओ० तथसर्वम्। ओ० तत्पुरोर्नमः॥। अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
 विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषद्वारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं
 विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदापु आपो ज्योती
 रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायाँ प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने निविष्टो-

ॐृतं जुहोमि। श्रुद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रुद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायां समाने
 निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रुद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रुद्धायां-
 मपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय।
 अपानाय स्वाहा॥ श्रुद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रुद्धायां-
 मुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय।
 उदानाय स्वाहा॥ श्रुद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। सुमानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म
 आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥ ८९॥

[६९]

॥भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रुद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।

श्रद्धायां मपाने निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां मुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-
 यस्व॥१०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं चं समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
 प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्राः ॥

वाङ्म आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्क्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
 बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
 तनुवां मे सुह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपूर्णा उप॑ सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा कृष्णयो नाधमानाः। अप॑
ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयेऽव बुद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालभनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥९४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमंग्रे द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमन्द्यस्त्वमशमनस्परि। त्वं
वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥९५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवेन मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चुसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्याधिमनु
सन्तिष्ठस्वोपं ते यज्ञ नम् उपं ते नम् उपं ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सृत्यं परं परं सृत्यं सृत्येन न सुवर्गलोकाच्यवन्ते
कुदाचन सुता॑ हि सृत्यं तस्माऽस्मृत्ये रमन्ते तपु इति तपो
नानशेनात्परं यद्धि परं तपुस्तद्वृधर्षुं तद्वराधर्षुं तस्मात्तपं सि
रमन्ते दम् इति नियंतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्मै रमन्ते शम्
इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छ्मै रमन्ते दानमिति सर्वाणि
भूतानि प्रशः सन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दृने रमन्ते धर्म
इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्धर्मे
रमन्ते प्रजन् इति भूयाः सुस्तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजायन्ते

तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्न्य इत्याहुं तस्माद्ग्रयु
 आधारातव्या अग्निहोत्रमित्याहुं तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते
 यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते मानुसमिति
 विद्वाऽसुस्तस्माद्विद्वाऽसं एव मानुसे रमन्ते न्यास इति
 ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि
 पराऽसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं वेदैत्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरुमुपससार
 किं भंगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच
 सत्येन वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते
 दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा
 सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माथ्सत्यं परमं वदन्ति
 तपसा देवा देवतामग्र आयन्तपुसर्षयः सुवरन्विन्दन्
 तपसा सप्तकान् प्रणुदामारातीस-
 तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति

दर्मेन दान्ताः किल्बिषं मवधून्वन्ति

दर्मेन ब्रह्मचारिणः सुवर्गच्छुन्दमो भूतानां दुराधर्षं

दर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्मः परमं वदन्ति

शर्मेन शान्ताः शिवमाचरन्ति

शर्मेन नाकं मुनयोऽन्विन्दुच्छमो भूतानां दुराधर्षञ्ज-

छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति

दानं यज्ञानां वर्त्तयन्दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति

दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति

दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति

धर्मेण पापमपनुदति

धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति

प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः

पितृणामनृणो भवति

तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्य-

ग्रयो वै त्रयी विद्या देवयानः पन्था गारहपत्यं क्रक्ष्यृथिवी

रथन्तरमन्वाहार्युपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः
 सामं सुवर्गो लोको बृहत्स्मादग्नीन्परमं वदन्त्य-
 ग्निहोत्रः सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टः
 सुहृतं यज्ञक्रतृनां प्रायणः सुवर्गस्य लोकस्य
 ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति
 यज्ञे इति यज्ञेन हि देवा दिवं गुता यज्ञेनासुरानपानुदन्त
 यज्ञेन द्विष्टन्तो मित्रा भेवन्ति
 यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति
 मानुसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानुसेन मनसा साधु पश्यति
 मानुसा ऋषयः प्रजा असृजन्त
 मानुसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति
 न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतुमः
 स्वयम्भुः प्रजापतिः संवध्सर इति संवध्सरोऽसावादित्यो
 य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा
 याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति
 पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त

ओषधिवनस्पृतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणः प्राणैर्बलं बलेन
 तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धयो मेधा मेधयो मनीषा मनीषया
 मनो मनसा शान्तिः शान्त्यो चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या
 स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽऽत्मानं वेदयति
 तस्मादन्नं ददन्धसर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं
 पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च
 स वै सर्वमिदं जगन्धम च भूतः स भव्यं जिज्ञासक्लुप्तं क्रेतजा
 रयिष्ठा श्रद्धा सत्यो महस्वान्तुपसो वरिष्ठाङ्गात्मा तमेव
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्न्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि
 प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेजोदास्त्वमस्यग्नि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस
 उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा महसु ओमित्यात्मानं

युञ्जीतैतद्वै मंहोपुनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेदं ब्रह्मणो
महिमानंमाप्नोति तस्मा"ब्रह्मणो महिमानंमित्युपुनिषत्॥१८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यज्ञमानः श्रद्धा पत्नी
शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि बुरुहिर्वेदः शिखा हृदयं
यूपः काम् आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
दक्षिणा वाग्धोता" प्राण उद्घाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा
श्रोत्रंमग्नीद्यावद्वियते सा दीक्षा
यदशब्दांति तद्विर्यत्प्रियं तदस्य सोमपानं यद्रमंते
तदुपसदो यथसुश्वरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवग्यो यन्मुखं
तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति
यथसायं प्रातरंति तथसमिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनः सायं च
तानि सवनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैऽर्धमासाश्च
मासांश्च ते चातुर्मास्यानि य कृतवस्ते पंशुबन्धा ये

संवथ्सुराश्च परिवथ्सुराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा
एतथ्सुत्रं यन्मरणं तदवभृथं एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रः
सुत्रं य एवं विद्वानुदगयते प्रमीयते देवानामेव महिमानं
गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे
प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यः
सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्यचन्द्रमसोमहिमानौ ब्राह्मणो
विद्वानुभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
महिमानंमित्युपनिषत्॥१९॥

[८०]

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

हरिः ॐ॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके दशमः
प्रश्नः समाप्तः॥

